

नेपालमा सूचनाको हकअधिकारको उपयोगमा महिलाको चासो : एक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय सामाजिक शास्त्र विषयको स्नातकोत्तर
तहको उपाधि प्राप्तको आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

शोध – पत्र

प्रस्तुतकर्ता
सिर्जना वाग्ले
रोल नं. ५२७
रजिष्ट्रेसन नं. ९-२-३२४-६२-२००६
समाजशास्त्र केन्द्रिय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर
काठमाडौं
२०७३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
सामाजिक शास्त्र अन्तर्गत समाजशास्त्र
केन्द्रिय विभाग, कीर्तिपुर

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय समाजशास्त्र विभाग अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह पूरा गर्ने प्रयोजनका लागि मेरो निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा सिर्जना वारलेले नेपालमा सूचनाको हक अधिकारको उपयोगमा महिलाको चासो विषयको शोधपत्र तयार गर्नुभएको हो । म उहाँको कार्यप्रति सन्तुष्ट छु र उहाँको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दै मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
डा. मनहरी ढकाल
शोधनिर्देशक
समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
सामाजिक शास्त्र अन्तर्गत समाजशास्त्र
केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर

स्वीकृतीपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय सामाजिक शास्त्र अन्तर्गत छात्रा सिर्जना वाग्लेले नेपालमा सूचनाको हक, अधिकारको उपयोगमा महिलाको चासो विषयको शोधपत्र समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर उपाधिका लागी उचित ठहराइएकोले स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

.....
प्रा. डा. तुलसीराम पाण्डेय

विभागीयप्रमुख

.....
बाह्य परीक्षक

.....
डा. मनहरी ढकाल
आन्तरिक परीक्षक

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय समाजशास्त्र अर्न्तगत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह पूरा गर्ने प्रयोजनकालागी प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्नुपर्ने हुन्छ। यस अध्ययन अर्न्तगत नेपालमा सूचनाको हक, अधिकारको उपयोगमा महिलाको चासो एक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृत प्रदान गरी शोध कार्य सम्पन्न गर्न अनुमति दिनुहुने समाजशास्त्र केन्द्रीयविभागीय प्रमुख प्रा. डा. तुल्सीराम पाण्डेयज्यूलाई म हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु। त्यस्तै शोध प्रस्ताव शुरुदेखि अन्त्यसम्म नै मन, वचन र कर्मले नै उदार भई निर्देशन, सुझाव र सल्लाह प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरु डा. मनहरी ठकाल ज्यू र बाह्य परिक्षक डा. तुल्सीराम पाण्डेयज्यू प्रति ऋणी छु। साथै अन्य गुरु, गुरुआमामा हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु। यसै शोधपत्रको सन्दर्भ सूचिमा उल्लेखनीय विद्वान लेखकहरु सम्पादक र प्रकाशकलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु।

मलाई उच्च शिक्षा हासिल गर्न दिँदै आफू निरन्तर श्रम, रगत र पसिनामा डुबुल्की मारदै विश्वविद्यालय सम्म पुऱ्याउन सफल परम पूज्यनीय बुबा, आमा, बहिनी तथा आफन्तहरु प्रति ऋणी रहेको छु। साथै शोधपत्र लेखनको क्रममा तथ्याङ्क पुऱ्याउनु हुने र विभिन्न क्षेत्रहरुमा आवश्यक सहयोग पुऱ्याउने गुरु तथा साथीहरु प्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु। यस शोधपत्रलाई शुद्ध र आकर्षक रुपमा टाइप गरी सहयोग पुऱ्याउने मेरो आमा तथा श्रीमानलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु।

अन्त्यमा मेरो यो सानो प्रयासले नेपालमा सूचनाको हक, अधिकारको उपयोगमा महिलाको चासोको बारेमा जानकारी हासिल गर्न चाहने महानुभावहरुलाई केहीमात्रामा भएपनि सहयोग पुऱ्याउन सक्छ भन्ने विश्वास लिएकी छु।

सिर्जना वाग्ले

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर

विषय सूची

परिच्छेद एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	३-४
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	५
१.४ अध्ययनको महत्व	५

परिच्छेद दुई साहित्यको पुनरावलोकन

२.१ सन्दर्भ साहित्यको पुनरावलोकन	७-८
----------------------------------	-----

परिच्छेद तीन

अध्ययनविधि

३.१ पृष्ठभूमि	९
३.२ अध्ययन क्षेत्रको छनौट	१०
३.३ अनुसन्धानको ढाँचा	१०
३.४ तथ्यांकको स्रोत र प्रकृति	१०
३.५ नमुना छनौट	१०
३.६ अन्तर्वाता	१०
३.७ अवलोकन	१०
३.८ सर्वेक्षण	११

३.९ तथ्याङ्कको प्रस्तुति एवं विश्लेषण	१२
३.१० अध्ययनको सिमा	१२

परिच्छेद चार अध्ययन क्षेत्रको चिनारी

४.१ अध्ययन क्षेत्रको परिचय	१३
४.२ विपदमा सूचनाको महत्व	१४
४.३ महिलाले आफन्त सरोकारका विषयमा जानकारी राख्नु जरुरी	१५
४.४ महिलाले थाहा पाउनु पर्‍यो	१५
४.५ के गर्न सकिन्छ	१६
४.६ आयोगमा परेका उजुरी निवेदन तथा पुनरावेदनको भलक	१६
४.७ महिला र पुरुषको संख्याको विवरण	१८
४.८ नेपालमा सूचनाको हकको स्थिति र आवश्यकता	१९-२०

परिच्छेद पाँच सूचनाको हकअधिकारमा महिलाको पहुँच

५.१ लैंगिक समानता सूचनाको हक र महिलाका साभा मागहरु	२१-२२
५.२ महिलाहरुको सामाजिक आर्थिक अवस्था	२३-२४
५.३ महिलाहरुमा शिक्षाको अभाव	२५
५.४ महिला विरुद्धहुने भेदभाव	२६-२७
५.५ समाजमा महिलाहरुलाई गरिने व्यवहार	२८
५.६ नागरिक जीवनसँग सूचनाको अधिकारको सम्बन्ध	२९
५.७ सूचना पाउने प्रक्रियामा सरलता र स्पष्टता	३०
५.८ सूचनाको हक कसका निम्ति	३१
५.९ सूचनाको हकको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन नसक्नुका प्रमुख कारणहरु	३२
५.१० राष्ट्रिय सूचना आयोग द्वारा अभिमुखिकरण कार्यक्रम	३३-३४
५.२.१ महिलाको स्तर बढ्दो	

परिच्छेद छ
सारांश र निष्कर्ष

६.१ सारांश	३५
६.२ निष्कर्ष	३६-३७
सन्दर्भ सूचि(References)	३८
प्रश्नावली	३९

परिच्छेद एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

लोकतन्त्रको मापन गर्ने एउटा सशक्त माध्यम सूचनाको हक हो । सूचना शक्ति हो, अरुलाई आफूसंग राखेर आफै बलियो हुने कि जनतालाई सूचना दिएर तिनलाई सशक्तिकरण गर्ने भन्ने प्रश्न र सूचनालुकाएरकेहि समयका लागि सरकार जोगाउने कि लोकतन्त्रको प्रवर्द्धन गर्ने भन्ने प्रश्न उठेमा नागरिकको नागरिकको मौलिक हक अनुसार सबै सूचना नागरिकलाई उपलब्ध गराउनको विकल्प छैन। हाम्रो चूनौति भनेकै गोप्यकार्यसंस्कृतिबाट खुल्ला सरकारको अवधारणामा रुपान्तरित हुने हो। पारदर्शिताले भ्रष्टाचार घटाउँछ । साथै पारदर्शिता, जवादेहिता र उत्तरदायित्व वहन र विधिको शासनले मुलुकका सुशासन हासिल हुन्छ । राज्यको मूल मध्ये नै भ्रष्टाचाररहित, सुसंस्कृत, समय र सुशासनयुक्त समाज स्थापना गर्नु हो। यसको माध्यम सूचनाको हक हो। (बाँस्कोटा २०७१)

सूचना तथा संचारले मानिसलाई शक्ति सम्पन्न बनाउँछ । शक्तिबाट ज्ञान आर्जन हुने र ज्ञानबाट शिक्षा, स्वास्थ्य, सीप, सुरक्षा जस्ता अवसरमा बृद्धि तथा पहुँच (Opportunity & Access) बढाउँछ । यसबाट मानिसको सशक्तिकरण (Empowerment) हुन्छ । सबल र स्थिर राष्ट्र बनाउन, शान्ति सुव्यवस्था र अमन चयन कायम राख्न तथा आर्थिक, सामाजिक न्याय र समावेशी विकासका लागि सशक्त नागरिक हुनु अनिवार्य तत्व मानिन्छ। राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक रुपमा सशक्त नागरिकबाट (Empowered Citizen) नै आर्थिक वृद्धि, स्रोत साधनको तथा अवसरको न्यायोचित वितरण एवं सामाजिक न्याय, सुशासन, पारदर्शिता, विधिको शासन, उत्तरदायित्वपूर्ण शासनव्यवस्था र मानव अधिकारको संरक्षण एवं सम्वर्द्धन गर्न सक्षम हुन सक्दछ । (पन्त २०७०) ।

वर्तमान समयमा देखिएको लैङ्गिक असमानताले महिलाका लागि प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको छ । जसमा महिलाले कुनै हिचकिचाहाटका साथ पुरुष सरह सबै ठाउँमा समान रुपमा सहभागि हुनुपर्छ । यसरी महिलाउदारवादको प्रमुख उद्देश्य लैङ्गिक समानता ल्याउनु हो । (Luitel , 2008) समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्रमा देखापरेका विभिन्न दृष्टिकोणहरु मध्ये लैङ्गिक दृष्टिकोणको अनुसार महिला र पुरुष

समान रूपले यस धर्तिमा जन्म लिएका हुन्छन् । यस दृष्टिकोणले (१९५०-१९६०)को दशकमा निकै चर्चा पाएको थियो । यसले समाजमा महिला तथा पुरुषलाई समान व्यवहार गरिनुपर्छ भन्ने मान्यतालाई जोड दिन्छ । तर समाजले उनिहरूलाई (महिला र पुरुष) लाई दिइने भूमिका भने फरक - फरक रहेको पाईन्छ । (Luitel , 2000)विश्वका अधिकांश क्षेत्रमा प्रचलनमा रहेको पितृसत्तात्मक व्यवस्थाको अभ्यासका कारण महिलाहरूमथि हुने विभेदपूर्ण व्यवहारले प्रसय पाएको देखिन्छ । शिक्षा , स्वास्थ्य , रोजगार , समान ज्यालानिर्णय प्रक्रिया तथा नागरिक अधिकार जस्ता पक्षहरूमा महिलाहरूलाई विभेद वञ्चित गरिएको पाईन्छ । (त्रिपाठी,२०६९)

महिलाहरूका लागि कानूनमा सुनिश्चिता गरिएका हक अधिकारहरू प्रयोग गर्न अबै पनि सबै महिलाहरू सक्षम देखिदैनन् । अबै पनि हाम्रो समाजमा पतिलाई भगवान् र पतिको घरलाईमन्दिरको रूपमा मानिने हुँदा पति वा पतिका घर परिवारका अन्य सदस्यहरूबाट हुने हिंसाकाविरोधमा आवाज उठाउन सकेको पाइदैन । लैङ्गिक समानताका लागि धेरै प्रयासहरू भएका भएपनि तिनलाई पूर्ण मान्न सकिदैन । (कार्की,२०६८)

१.२ समस्याको कथन

व्यक्तिगत र सार्वजनिक चासोका विषयलाई ध्यान दिँदा पुरुषलाई भन्दा महिलाको स्थितिमा विकासका गतिविधिले बढी प्रभाव पारेका हुन्छन् । उदाहरणको लागि **Reproductive Health**, खानेपानी, कृषिकार्य, आयआर्जन, बालबालिकाको शिक्षा आदिमा पुरुषको भन्दा महिलाको चासो बढी हुन्छ र यीसुविधाहरूउपलब्ध भएमा महिलाको जीवन सरल हुन गइ तिनको परिवारको कल्याणको बढी सम्भावना हुन्छ । यसबाट महिलाको सशक्तिकरणमा बढी सघाउ पुग्छ ।

माथि अध्ययनको पृष्ठभूमिमा उल्लेख भए अनुसार व्यक्तिगत र सार्वजनिक चासोका विषयमा सूचना माग्ने प्रवृत्तिमा वर्षेनी वृद्धि भएतापनि शहरी क्षेत्रका अधिकांश शिक्षित वर्गमा समेत कि त सूचना हकसम्बन्धी ऐन बारे जानकारीनै नहुनु अथवा सो ऐन बारे जानकारी भएतापनि सार्वजनिक निकायसंग कुनस्थितिमा सूचना माग्ने र कसरी माग्ने भन्ने कुराको जानकारी छैन । यस सम्बन्धमा ग्रामीण क्षेत्रको स्थिति त दयनीयनै छ ।नेपालमा सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन कार्यान्वयनमा आएको ७ वर्ष भएको र यसलाई संरक्षण, प्रवर्द्धन र प्रचलनमा ल्याउने उद्देश्यले स्थापित राष्ट्रिय सूचना आयोगको स्थापना भएको ६ वर्ष मात्र भएको हुँदा आयोगले सूचनाको हकलाई व्यापकरूपमा प्रचार

प्रसार गर्ने आफ्नो भूमिकालाई जनशक्ति, बजेट र तत्अनुरूप कार्यक्रमको अभावमा प्रभावकारी ढंगबाट निर्वाह गर्न सकिरहेको छैन। नागरिकले सूचनाको हकसम्बन्धी ऐनको दफा ७ अनुसार सार्वजनिक निकायमा सूचना माग गर्दा सो प्राप्त गर्न नसकेको वा माग गरे अनुसारको पूर्ण विवरण प्राप्त गर्न नसकेको अवस्थामा दफा ९ र १० अनुसार राष्ट्रिय सूचना आयोगमा सो विरुद्ध उजूरी वा पुनरावेदन दिन सक्तछन्। तर अशिक्षा तथा यो हकबारे जानकारी नहुँदा महिला वर्गमा आफ्नो यो अधिकार बारे जानकारी छैन। नेपालमा महिलालाई आफ्नो याहक बारे सुसूचित गर्न महिला अभियन्ता अथवा स्वयं सहयोग समुह (self help group)को उपस्थिति त्यति दरिलो नहुँदा सूचनाको हकको कार्यान्वयनमा महिलाको सहभागिता फितलो रहेको छ।

भारतमा गरिएको एक सर्वेक्षणले सूचनाको हकबारे २६ प्रतिशत पुरुषलाई यस ऐन बारे जानकारी हुँदा १२ प्रतिशत महिला मात्र यस ऐनको जानकारी राख्ने तथ्यलाई उजागर गरेको छ (Madhupa Bakshi & Manali Bhattacharya)। तर, नेपालमा भने यस्तो सर्वेक्षण हालसम्म गरिएको छैन। केन्द्रिय तथ्यांक विभागलेसन् २०११ मा गरेको जनसंख्या सर्भेक्षण अनुसार अध्ययन नेपालको शिक्षित जनसंख्याको प्रतिशत ६५.९ रहेकोमा यसमा पुरुष र महिलाको अनुपात क्रमशः ७५.१ र ५७.४ रहेको अवस्थामा र यो तथ्यांक भारत भन्दा कम रहेको तथ्यका आधारमा नेपालमा सूचनाको हक सम्बन्धी ज्ञान भएको जनसंख्या भारतको तुलनामा कम रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ। हाम्रो जस्तो अल्पविकसित मुलुकमा सूचनाको हकमा सीमित पहुँचको कारण दुःख पाएका सिमान्तकृत समुदायमा महिलाकै बाहुल्यता रहेको देखिन्छ। यसको मुख्य कारण अशिक्षा, गरिबी, परिवारको बोझ, हिंसा र सामाजिक गतिविधिमा महिलाको गुणस्तरीय सहभागिता नहुनुलाई मान्न सकिन्छ र सूचनाको प्रयोगबाट यी सबै चुनौतिलाई समाधान सकिने कुरामा राज्यको ध्यान पुग्न सकेको छैन। हालका वर्षहरूमा सूचनाको हकको प्रचार प्रसारका कारण नेपालका महिलाहरूमा पनि सूचनाको हकप्रति चेतनामा क्रमशः वृद्धि भैरहेको भएतापनि राष्ट्रिय सूचना आयोग तथा यस क्षेत्रमा काम गर्ने गैर-सरकारी संस्थाहरूले आयोजना गर्ने सचेतना तथा कार्यक्रमहरूमा यस शोधकर्ताको अनुभवमा महिलाहरूको उपस्थिति कम देखिएको छ। विभिन्न कारणले सबभन्दा बढी आवश्यक पर्ने महिलाले सूचनाको हक जस्तो महत्वपूर्ण अस्त्रलाई पूर्ण र प्रभावकारी ढंगबाट प्रयोग गर्न सकेमात्र महिला र पुरुष बीचको असमानतामा कम हुने, नीति निर्माणमा महिलाको सहभागिता बढ्न जाने र महिला मैत्री नीति र कानूनहरूको निर्माण हुन गई महिलाको स्वउन्नति र समाज तथा देशको विकासमा यिनीहरूले बढी योगदान पुर्याउन सक्ने थिए। यस अध्ययनले वर्तमान महिलाहरूको हक, अधिकारमा

उनिहरुको जिवनमा कुनै सकारात्मक परिवर्तनल्याउन सक्त्यो, यसको प्रभावकारिता मा अभ्र कसरी वृद्धि गर्न सकिन्छ, भन्ने तर्फ ध्यान दिनु आवश्यक छ। यसरी महिलाहरुलाई आफ्नो हक अधिकार सुनिश्चित गर्न र उनिहरुलाई सूचनाको माग गर्दा आईपर्नेसमस्याको कारणहरु एवम् विभिन्न प्रश्नहरुमा केन्द्रित गरिनेछ।

१. अनुसन्धान गरिने क्षेत्रका महिलाहरुको सूचनाको हक प्रति चासो कस्तो छ ?
२. सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक तत्वहरुले के कस्तो असर पुऱ्याएको छ ?
३. महिलाहरुलाई आफ्नो हक,अधिकार माग गर्दा आईपर्ने कारक तत्वहरु के-के हुन ?
४. महिलाहरु सूचनाको हकको उपयोग गर्नमा पछि पर्नुको कारक तत्वहरु के -के हुन?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनको उद्देश्य खासगरी सार्वजनिक निकायसंग रहेको सूचनामा महिलाको पहुँच यस हककोप्रयोगमा महिलाहरुको सहभागिता तथा सक्रियता पत्ता लगाउनु रहेको छ। यस कुरालाई बुँदागत रुपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ :-

- । नेपाल सरकारका केन्द्रिय निकायहरुमा महिलाको सहभागिताको पहिचान गर्ने।
- । सूचना माग गर्दा महिलालाई आईपर्ने समस्याको अध्ययन गर्ने।
- । महिलाहरुलाई सूचनाको हक,अधिकारको उपयोगमा चासो दिनुपर्छ, भन्ने बारे जागरुक गराउने

१.४ अध्ययनको महत्व

माथिनै भनि सकिएको छ कि हाम्रो जस्तो अल्पविकसित मुलुकमा सूचनाको हकमा सीमित पहुँचको कारण दुःख पाएका सिमान्तकृत समुदायमा महिलाकै बाहुल्यता रहेको देखिन्छ। यसको मुख्यकारण अशिक्षा, गरिबी, परिवारको बोभ्र, हिंसा र सामाजिक गतिविधिका महिलाको गुणस्तरीयसहभागिता नहुनुलाई मान्न सकिन्छ। सूचनाको हकमा महिलाको पहुँच भएमा र यसको सदुपयोग गर्न सकेमा परिवारको अधिकांश बोभ्र उठाउनु पर्ने महिलाले आफ्नो र आफ्ना सन्तानको उचित स्वास्थ्य,शिक्षा, आयआर्जन, सम्पतिका अवसर बारे जानकारी राख्न सक्ने र यसबाट पारिवारिक निर्णयमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्न सक्ने भइ समाज र राष्ट्रको उत्थानका सबल सहयात्री बन्न सक्तछन्। सारांशमा यस अध्ययनबाट प्राप्त नतिजा र यसको आधारमा गरिने सिफारीसको कार्यान्वयन भएमा निम्न उपलब्धि हासिल गर्न सकिन्छ :-

- ॥ महललललई शलकुषल, सुवलसुथुतुतु र सलमलकुल कलरुतुमल सहभलकुी गरलई उनीहरुकुी आतुमबल बढलउने तुवृतुतुकुी वलकलस गरलउनुतुने कुरुलमल कुुड गरलनेकुु ।
- ॥ महलललहरुलई सुुकनलकुी हक अधलकलरकुी सतुतुतुधतुल सुसुुकलत गरलइ सलमलकुल कलतलवलधलहरुतुल सरलक गरलउनुतुने कुरुलमल तुहल गरलनेकुु ।
- ॥ लैङुक वलभेद हतुलउन र नलरुतुतु तुकुरलतुलतुल महललकुी भुतुतुकलतुल वृदुधल गरलउन सरकलरी र अनुतु सेवल तुदलतुक संघससुथलहरुलई कुतुतुवलरी तुतुतुलउन सकलने कुरुलमल वलशुलेषण गरलनेकुु ।

परिच्छेद दुई

साहित्यको पुनरावलोकन समीक्षा

२.१ सन्दर्भ साहित्यको पुनरावलोकन

सन्दर्भ साहित्यको पुनरावलोकनको उपयोग आफूले चयन गरेको शोधको क्षेत्रसंग सम्बन्धित अन्य शोधकार्य र साहित्यको अध्ययन गरी स्थापित सिद्धान्त, ज्ञान र तथ्यको आधारमा आफ्नो शोधकार्यको प्रकृति र केन्द्रबिन्दुलाई निर्धारण गर्नमा गरिन्छ । यसबाट सन्दर्भ साहित्यको र आफूलेरोजेको शोधकार्य बीच सम्बन्ध स्थापित भई शोधकार्यको औचित्य साबित गर्न सहयोग पुग्छ । यसबाट पूर्व अध्ययनमा रहेका अधूरोपनलाई पुरा गर्न समेत मद्दत पुग्छ । सर्वप्रथम स्विडेनले करिब २०० वर्ष अगाडि सन् १७६६ मा सूचना सम्बन्धि कानूनलाई संरक्षण प्रदान गरि यस क्षेत्रमा अग्रणी भूमिका निर्वाह गरेको पाईन्छ । त्यस्तै अमेरिकाले सन् १७७६ मा अमेरिकी स्वतन्त्रता घोषणामा सूचनाको हकलाई अगिंकार गरि दोस्रो स्थान ओगटन सफल भयो । सोही क्रममा सन् १७८९ मा फ्रान्स घोषणामा सूचनाको हकलाई स्वीकार गरेको छ । बेलायतले सन् १७९१ म जारी गरेको Bill of Right) मार्फत सूचनाको हकलाई प्रतिपादन गरेकोपाईन्छ । यसरी विकसित देशहरूबाट यो अभियान सुरु हुदै हाल करिब १०० भन्दा बढी देशलेसंविधान र विशेष कानूनद्वारा सूचनाको हकलाई संरक्षण गरेको पाईन्छ ।

यसरी धेरै लामो समय पछि नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ मा पहिलो पटक सूचनाकोहकलाई संवैधानिक रुपमा अवलम्बन गरेको पाईन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ३ धारा २७ मा मौलिक हकको रुपमा सूचनाको हकलाई उल्लेख गरिएकोपाईन्छ । दोस्रो जन आन्दोलनको प्रतिफल स्वरुप सूचनाको हकलाई नागरिकको मौलिक हकको रुपमा स्वीकान बाध्य भएको छ । सोहि हकलाई स्थापित गर्न सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६४ र सूचनाकोहक सम्बन्धी नियमावली, २०६५ को व्यवस्था गरी लागू भईसकेको छ । नेपालमा सूचनाको हक बारे महिलालाई जानकारी, सोको उपयोगमा महिलाको सहभागिता, उनीहरूले माग्ने सूचनाको विषय र क्षेत्र, सूचना प्राप्तमा कठिनाई र राष्ट्रिय सूचना आयोगमा उनीहरूले गर्ने उजूरी र पुनरावेदनको संख्या र सोको निरुपण सम्बन्धमा हालसम्म

अध्ययन भएको नदेखिएकोले यो अध्ययन क्षेत्र नितान्त नौलो विषय हुन सक्तछ । तथापि यसका सैद्धान्तिक पक्षसंग सम्बन्धित निम्नलिखित साहित्यहरुको सिंहवालोकन गरिएकोछ ।

मानवअधिकार सम्बन्धमा सन् १९४८ मा गरेको विश्वव्यापी घोषणापत्रमा मानव अधिकारको एक सशक्त पक्षको रूपमा सूचनाको अधिकारलाई प्रष्ट पारेको छ भने Arko Asia नामक संस्थाको सन्दर्भसामग्रीलाई सन् २००८ मा सार्क मन्त्रीस्तरीय बैठकले पनि सूचनाको हकमा सबैको पहुँच र दक्षिण एशियामा यसको प्रचलनलाई सुदृढ गर्न हातेमालो गर्ने प्रतिवद्धता व्यक्त गरेको कुरा उल्लेख गर्नप्रयोग गरिएको छ । कृष्णहरी बाँस्कोटा, श्रीराम पन्त, शान्तिराम शर्मा तथा श्री आचार्यका प्रस्तुतिकरण तथा लेखहरुमा सूचनाको हकको महत्व, यसको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, नेपालमा यसको उत्पत्ति र विकास, सूचनाको हकसम्बन्धी ऐनका प्रावधानहरु र यसको व्याख्या, राष्ट्रिय सूचना आयोगबाट भएका क्रियाकलापहरु यसका उपलब्धिहरु, समस्याहरु आदि उल्लेख गरिएको छ । Carter Centre ले गरेको दुईवटा अध्ययनमा विकासशील देशहरुमा सूचनाको हकको प्रचलन र अभ्यास तथा सूचनामा महिलाको पहुँचको स्थितिलाई दर्शाएको छ भने Madhupa Bakshi & Manali Bhattacharya ले गरेको शोधमा भारतमा सूचनाको पहुँचमा महिलाको स्थिति प्रस्तुत गरेको छ । त्यसै गरी सूचनाको हकको उपयोगमा देशको शैक्षिक अवस्थाको केन्द्रीय भूमिका हुनेहुँदा केन्द्रिय तथ्यांक विभागले सन् २०११ मा गरेको जनसंख्या सर्भेक्षणलाई नेपालमा पुरुष र महिलाको शैक्षिक अवस्था देखाउन उपयोग गरिएको छ ।

नेपाल कानून आयोग तथा सर्वोच्च अदालतका वेबसाइटहरुलाई नेपालमा सूचनाको हकसम्बन्धी ऐनको पृष्ठपोषणको लागि भएका संवैधानिक अभ्यास र विभिन्न संविधानहरुमा यसबारे उल्लेख भएकाकुराहरु प्रस्तुत गर्न उपयोग गरिएको छ । आजको युगलाई सूचनाको युग वा सूचना क्रान्तिको युग भनिन्छ । विश्वको कुनै पनि भू-भागबाट अर्को भू-भाग मा क्षणभरमा नै संप्रेषण गर्न सकिने गरि सूचनाको राजमार्ग, श्रोत तथा माध्यमको विकास भईसकेको छ र विश्व सूचना संजालबाट जोडिएको पाईन्छ । संसारको कुनै पनि भागमा भएको कुनै पनि वैज्ञानिक, राजनितिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक विकास तथा घटनाहरुबाट अत्यन्तै टाढा र दुर्गम क्षेत्रमा रहेका र उक्त घटनासंग कुनै सरोकार नभएका जनताकोजीवनमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सकारात्मक वा नकारात्मक प्रभाव पार्न सक्ने भएको छ । तर पनि महिलाहरु सूचनाको हकको उपयोग गर्नमा

हिचकिचाई रहेको अवस्था छ । किनकी आज पनि हाम्रो समाजमा महिलामाथि विभिन्न किसिमका हिंसाहरु, बहुविवाह, कुटपिट, यौन शोषण, दास प्रथा, वैचारिक भेदभाव विद्यमाननै छ । त्यसैले महिलाले आफ्नो हकको अधिकारको लागि सूचना माग्नै चासो नदेखाएको पो हो की अथवा उनीहरुलाई सूचनाको हकको बारेमा जानकारी नै नभएको हो की जस्ता विषयमा अध्ययन गर्न सकेमा यसले सानो रूपमा भएपनि महिलाको कल्याणमा सहयोग पुर्याउन सकिने हुन्छ । (श्रीराम पन्त २०७२)

देशमा अहिलेको परिवेशमा महिलाहरु आफ्नो सूचनाको हक अधिकार उपयोग गर्न किनवञ्चित छन् त ? भन्ने अहम् प्रश्न खडा भएको छ । त्यसैले महिला शिक्षित तथा चेतनशील भएमात्र देशको विकासले गति लिन सक्छ । महिलामा आईपर्ने विभिन्न साना ठूला समस्याहरुलाई सम्बन्धित निकायमा पुऱ्याएर यसलाई टुङ्गो लगाउन सक्ने सामर्थ्य महिला वर्गमा श्रृजना हुनुपर्छ । सधैं पुरुषबाट थिचिएर, पिसिएर, अपहेलित तथा शोषित भएर बस्ने हो भने महिलाहरुले कहिल्यै पनि आफ्नो व्यक्तित्व विकास गर्न सक्दैनन् । शिक्षित महिलाले मात्र आफू माथि भएको शोषण, दमनको प्रतिकार गर्न सक्छ । यसरी महिलामाथि हुने शोषण, दमन उत्पीडनको विरुद्धमा आवाजउठाउन महिला चेतनाको खाँचो पर्दछ । उनीहरुलाई सूचनाको हक अधिकारको बारेमा चेतनामूलक कार्यक्रममा सहभागी गराई सूचनाको हक सम्बन्धमा चेतनशील बनाउनु पर्दछ । यसो गर्न सकेमा मात्र देशको कल्याणले साकार रूप लिनेछ । (महिला गतिविधि, २०५४) महिला हक हितको लागि निर्णयको बारेमा डा. रिजाल लेख्छन्, “एउटी नेपाली महिला घरको हक र अधिकार उसको लोग्नेमा केन्द्रित रहेको हुन्छ । अपवादको रूपमा कुनै कुनै ठाँउमा मात्र स्वास्नीको हक हुन्छ” (नेपालमा महिलाको स्थिति)

परिच्छेद तीन अध्ययन विधि

३.१ पृष्ठभूमि (Background)

यस अध्यायमा अध्ययन गर्दा अपनाईएका विभिन्न विधि, तरिका आदिको बारेमा चर्चा गरिएको छ । यस अध्यायले अध्ययन क्षेत्रको छनोट, अनुसन्धानको ढाँचा, तथ्याङ्कको स्रोत, तथ्याङ्क संकलन विधि, तथ्याङ्कका प्रस्तुति एवं विश्लेषण, अध्ययनको सीमालाई समेटेको छ ।

३.२ अध्ययन क्षेत्रको छनोट

यस अध्ययन क्षेत्र राष्ट्रिय सूचना आयोगमा प्रशिक्षार्थी भएर काम गरेकाले त्यसमा सीमित भएर नेपालमा सूचनाको हक अधिकारको उपयोगमा महिलाको चासोको विषयलाई एक अध्ययनको क्षेत्र बनाइएको छ । राष्ट्रिय सूचना आयोगमा प्रशिक्षार्थी भई काम गर्दा विभिन्न मन्त्रालय, विभाग र विभिन्न संघ-संस्थाहरुको अनुगमन गर्नुपर्ने थियो, तथा यस क्रममा नेपालमा सूचनाको हक अधिकारको उपयोगमा महिलाको चासो निकै कम पाइएको हुँदा यो अध्ययन महिलाको सशक्तिकरणमा सानै भएपनि सहयोग पुग्ने देखिएकोले यस विषयलाई अध्ययनको क्षेत्र बनाएको हो । अर्कोतर्फ अध्ययनको लागि यो विषयवस्तु रोज्नुमा शोधकर्ताको अभिरुचिको विषय भएको र यसै क्षेत्रमा भविष्यमा वृत्ति विकास गर्न पनि सकिने देखेको छु । आफूमाथि विभिन्न किसिमको शोषण हुँदा पनि महिला किन सूचनाको हक प्रयोग गरी आफ्नो हक, अधिकार माग्न र उपलब्ध अवसरहरुको उपयोग गर्न किन पछि परिरहेकै छन् भन्ने विषय अहिलेको नेपालको सन्दर्भमा जल्दोबल्दो समस्याका रूपमा रहेको र आफू पनि नेपालकै चेलिबेटी भएका कारण यस अनुसन्धानलाई अर्थपूर्ण बनाउन यो विषयवस्तुलाई अध्ययनको क्षेत्र बनाइएको हो । नेपालमा सूचना खोज्नेपक्ष ज्यादै कमजोर छ भने सूचना उपलब्ध गराउनुपर्ने दायित्व प्रति सरकार र सार्वजनिक निकायहरु उदासीन देखिएको छन् । यस अवस्थालाई तोड्न तथा सूचनाको हकका बारेमा सर्वसाधारण नागरिकहरु र त्यसमा पनि विशेष महिलाहरुलाई सुसूचित गराउने उद्देश्यका साथ यो अध्ययनलाई अघि बढाइने छ ।

३.३ अनुसन्धानको ढाँचा

यस अध्ययन कार्यमा वर्णात्मक ढाँचा अन्तर्गत महिलाहरूको शैक्षिक, सामाजिक, आर्थिक लगायतका विषयहरूको वर्णन गरिएको छ । त्यसै गरि खोजमूलकका अनुसन्धान ढाँचा अन्तर्गत महिलाहरूको पारिवारिक पृष्ठभूमि, पुरुष प्रधान समाज तथा त्यसले समाजमा पारेको प्रभावको बारेमा अध्ययन गरिएको छ भने लैङ्गिक सिद्धान्तका आधारलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.४ तथ्यांकको स्रोत र प्रकृति

तथ्याङ्क लिंदा प्राथमिक र द्वितीय दुवै स्रोतको प्रयोग गरिएको छ । प्राथमिक स्रोत अन्तर्गत अध्ययन क्षेत्रसंग सम्बन्धित निकाय र संस्थाहरूको स्थलगत अवलोकन, सूचनाको हकको क्षेत्रमा काम गर्ने व्यक्तिहरूसंग अन्तर्वार्ता, सूचनादातासंग र सूचना मागकर्ता संग अन्तर्वाता, विभिन्न निकाय र संस्थाहरूसंग भएको विवरणको संकलन गरिनेछ । द्वितीय स्रोतको रूपमा केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग, विभागीय कार्यालयबाट प्राप्त रेकर्ड, लेख रचना, राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरूको अध्ययन, सूचनाको हक र राष्ट्रिय सूचना आयोगको गतिविधि र विशेष गरी त्यहाँ आएका उपलब्ध सूचना र विवरणलाई सहयोगी सामग्रीको रूपमा उपयोग गरिएको छ ।

३.५. नमुना छनौट

यस अध्ययनमा नेपाल सरकारको राष्ट्रिय सूचना आयोगलाई अध्ययनको क्षेत्र बनाइएको छ, राष्ट्रिय सूचना आयोगमा प्रशिक्षार्थी भई काम गर्दा विभिन्न मन्त्रालय, विभाग र विभिन्न संघ-संस्थाहरूको अनुगमन गर्नुपर्ने थियो । यस क्रममा राष्ट्रिय सूचना आयोगमा आएका उपलब्ध सूचना र विवरणलाई सहयोगी सामग्रीको रूपमा उपयोग गरिएको छ ।

३.६. अन्तर्वार्ता

यस अध्ययनका क्रममा आवश्यक सूचना प्राप्त गर्नका लागि संगठित र असंगठित प्रश्नावली बनाई सूचनाको हक सम्बन्धमा महिलाको चेतना स्तर उनीहरूबाट सोको उपयोगको स्थितिबारे सूचना र विवरण संकलन गरिएको छ । विभिन्न मन्त्रालयहरू, विभागहरू, संघसंस्थाहरू र राष्ट्रिय सूचनाआयोगमै पनि त्यहाँका सूचना अधिकारीहरूलाई उत्तरदाताका रूपमा लिएको छ । जसमा उहाँहरूसित प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा प्रश्न सोधेर उत्तर खोज्ने कोशिस गरियो । जसले गर्दा

गुणात्मक तथ्याङ्क संकलनमा सहयोग पुगेको थियो । यस अन्तर्गत सूचना अधिकारीहरु र कर्मचारीहरुको अनुभव र कठिनाई तथा उत्तरदाताको अपेक्षित चाहना जस्ता कुराहरु अन्तर्वाताको माध्यमबाट संकलन गरिने छ । यस विधि मार्फत तथ्याङ्क संकलन गर्दा मन्त्रालयहरु, विभागहरु र विभिन्न संघसस्थाहरु बाट स्पष्ट देखिने सूचनाहरु त्यहाँका कर्मचारीहरुको हाउभाऊ, उत्तर दिंदाका समयमा उत्तरदाताको अनुहार र निरासापन जस्ता कुराहरुको आधारमा उत्तरको सत्यता, र त्यहाँ सूचनाको हक सम्बन्धमा अभै पनि नेपाली महिलाको सक्रिय नभएको स्थिती र सामाजिक शोषणका कुराहरुमा संगलनता जस्ता मनोवैज्ञानिक कुरा नजिकबाट अवलोकन गरिएको छ ।

३.७. अवलोकन

यस अध्ययन क्षेत्रका व्यक्तिहरुको सम्पूर्ण विवरण प्रश्नवाली र अन्तर्वाताको माध्यमबाट मात्रै गर्न नसकिने भएकाले अध्ययनका लागी अवलोकन विधि अपनाईएको थियो । यस विधि मार्फत तथ्याङ्क संकलन गर्दा मन्त्रालयहरु, विभागहरु र विभिन्न संघसस्थाहरुबाट प्रकाशित सूचनाहरु त्यहाँका कर्मचारीहरुको हाउभाऊ जस्ता कुराहरुको आधारमा उत्तरको सत्यता र त्यहाँ सूचनाको हक सम्बन्धमा अभै पनि नेपाली महिला सक्रिय नभएको स्थिति जस्ता मनोवैज्ञानिक कुरा नजिकबाट अवलोकन गरिएको छ ।

३.८. सर्वेक्षण

अध्ययन क्षेत्र विभिन्न मन्त्रालय, विभागहरु र त्यसैगरी संघसस्थाहरु लाई फारम भरी सूचनासंकलन गरिएको थियो । प्रश्नावली विधिबाट तोकिएका प्रश्नको मात्र उत्तर आउने भएको र उत्तरदाताले एकलौटी रुपमा प्रश्नको उत्तर लेख्ने भएकोले गर्दा सत्यतथ्य प्रमाण प्राप्त गर्नका लागि सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरुमा सर्वेक्षण विधिको प्रयोग गरिएको हो । सर्वेक्षणमा त्यसनिकायमा रहेका सूचना अधिकारीसंग महिलाहरुको सूचनाको हकको उपयोगका बारेमा आवश्यक सूचना लिएको थियो । आफू स्वयम् प्रशिक्षार्थी भई राष्ट्रिय सूचना आयोगमा कार्यरत भएकाले पनि त्यहाँ संकलन गरिएका सूचना सत्यतथ्यमा आधारित रहेका छन् ।

३.९. तथ्याङ्कको प्रस्तुति एवं विश्लेषण

क्षेत्रगत अध्ययनको क्रममा संकलित तथ्याङ्कलाई तिनीहरुको प्रकृतिको आधारमा वर्गीकरण गरी गुणात्मक तथ्याङ्कहरुलाई व्याख्या र विश्लेषण तथा संख्यात्मक तथ्याङ्कहरुलाई तालिकामा समावेश गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

३.१०. अध्ययनको सीमा

कुनै पनि अनुसन्धान कार्य गर्दा यसको समय र सीमा तोकिएको हुनुपर्छ । विशेष गरी प्रस्तुत शोधपत्रमा नेपालमा सूचनाको हकको उपयोगमा महिलाको चासो बारे अध्ययन गरिएको र आफूलाई चाहिने तथ्यांक र विवरणहरू राष्ट्रिय सूचना आयोग र खासगरी सूचनाको माग पनिमन्त्रालय र विभाग जस्ता केन्द्रिय स्तरका निकायहरूमा गरिने हुँदा तिनलाई नमुनाको रूपमा छनोट गरिएको छ । साथै, आर्थिक वर्ष २०७१/७२ सालभन्दा अधिका तथ्यांकहरू यस अध्ययन क्षेत्रसंग तदात्म्य हुने गरी नराखिएको हुँदा सोही आर्थिक वर्षमा अध्ययनलाई सीमित गरिएको छ ।

परिच्छेद चार

अध्ययन क्षेत्रको चिनारी

४.१ अध्ययन क्षेत्रको परिचय :

राष्ट्रिय सूचनाआयोग काठमाडौं महानगरपालिका कोटेश्वर स्थित पेरिसडांडांमा अवस्थित छ । सूचनाहरूको संरक्षण, संवर्द्धन र प्रसारकालागि स्वतन्त्रनिकायको रूपमा राष्ट्रिय सूचनाआयोगको स्थापना भएको हो । राष्ट्रिय सूचना आयोग सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन् २०६४ बमोजिम स्थापित स्वतन्त्र निकाय हो । सूचनाको हकको संरक्षण, सम्बद्धन र प्रचलन गर्नु गराउनु आयोगको मुख्य दायित्व हो । सार्वजनिक निकायहरूलाई सूचनाको हकको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा आवश्यक सहयोग गर्न तथा नागरिकको सूचनाको हकको संरक्षण, सम्बद्धन तथा प्रचलन गराउनकै लागि ऐनले राष्ट्रिय सूचना आयोगको व्यवस्था गरेको हो । आयोगसँग सार्वजनिक निकायले सूचना उपलब्ध नगराएको अवस्थामा त्यस्ता निकायहरूविरुद्धको उजुरी सुन्ने अधिकार रहेको छ । साथै, आयोगले सूचनाको हकको संरक्षण र प्रचलनमा सार्वजनिक निकायहरूलाई विभिन्न निर्देशनसमेत जारी गर्न सक्छ । यस्ता कार्यहरूका लागि राष्ट्रलाई सहयोग गर्न राष्ट्रिय सूचना आयोगको स्थापना २०६५ मा पहिलोपटक उक्त आयोगको गठन भएको हो ।

नेपालमा राष्ट्रिय सूचनाआयोग २०६५ वैशाख २२ गते स्थापना भएको हो । सर्वसाधारण नागरिकले सहज तरिकाले सूचना पाउन र सूचनाको हक सम्बन्धमा प्रत्येक गांउ गांउ सम्म जनचेतना मूलक कार्यक्रम पुर्याउने उदेश्यले यस आयोगको स्थापना भएको हो । अझै पनि अधिकांश महिलाहरूमा आफ्नो हक अधिकार सूचना आयोगमा भन्नु पर्छ भन्ने विषयको ज्ञान नभएकोले ७५ वटै जिल्लाहरूमा सूचनाको हक सम्बन्धि कार्यक्रमहरू संचालन हुदै आएको छ । यसबाट सूचना आयोगको प्रभावकारिता देखिन आएको छ । सूचनाको हक अधिकार वारे सर्वसाधारणलाई चेतना जगाउने उदेश्यले नै यो आयोगको संरचना भएको पाइन्छ ।

४.२. विपदमा सूचनाको महत्व :

नेपाली शब्दकोशका अनुसार सूचनाको अर्थ सम्बन्धित सबैलाई केही कुरा थाहा दिनेकाम,सम्बद्ध व्यक्तिहरूलाई बोध गराउन भनिने कुरो या जानकारी हो । यस अर्थमा सूचनाकोहकको अर्थ जानकारीको हक या जान्न पाउने अधिकार हो । यता विपद भनेको संकट हो । नेपालीशब्दकोशले आपदलाई दुःखको समय या दुर्दिन भनी अर्थाएको छ । कुनै पनि कारण बाटमुलुकलाई आईपर्ने संकटकालिन अवस्थामा सूचनाको महत्व अन्य सामान्य अवस्थामा भन्दाधेरै हुन्छ ।

सूचनाको महत्व मानिसको जीवनमा हरेक पलमा हुन्छ । सामान्य अवस्थामा भन्दाआपतविपतको बेलामा अझ बढी हुने गर्दछ । यस पटकको विनाशकारी भूकम्प पछिको परिस्थितिलाई नै हेरौं,भूकम्पपछि उद्धार र राहतका कार्यहरु भए । राहत कहाँ पाईन्छ ? के आधारमा पाईन्छ ? कसले पाउँछ ? जस्ता सूचना समयमा प्रवाह नहुदाँ विभिन्न स्थानमा अफठ्यारा परिस्थितिहरु पनि सिर्जना भए । त्यसैले सूचना शक्ति हो र मानिसको आत्मविश्वास पनि हो । सहि सूचना प्राप्त गर्नु जनताको नैसर्गिक अधिकार हो । सूचनाले मानिसलाई आफूलेजान्न चाहेको कुरामा स्पष्ट बनाउँछ ।

राज्य र सार्वजनिक निकायहरूले के गरिरहेका छन् भन्ने कुराको जानकारी गराउँदछ । अरुका सामु प्रमाणसहित आफना कुरा राख्न सक्ने बनाउँछ । के कुरामा आफूले आवाज उठाउन लागेको हो या के काम गर्न लागेको हो, त्यसबारे जानकारीयूत बनाउँछ । अधिकार सुनिश्चितताका लागि सूचना नागरिकको अधिकार हो ।

सार्वजनिक निकायलाई उत्तरदायी र जिम्मेवार बनाउनका लागि सूचनाको आवश्यकता पर्छ । शासनका अडग्ल र सार्वजनिक निकायलाई पारदर्शी बनाउनका लागि सूचनाले मद्दत गर्छ । लोकतन्त्रलाई स्थानिय स्तर देखि नै संस्थागत गर्न सूचनाको महत्व छ । विविध निकायका कामकारवाहीमा आम नागरिकलाई प्रत्यक्ष सहभागी गराउन सूचना आवश्यक छ। सार्वजनिकनिकायका कामकारवाहीको नागरिक स्तरमा अनुगमन प्रक्रियालाई सुनिश्चित गर्न सूचनाको भूमिका छ । नागरिकलाई वास्तविक अर्थमा सम्प्रभुसम्पन्न बनाउन सूचनाको सूचना दह्रो खम्बा हो । अझ त्यसमा पनि महिलालाई सूचनाको हक,उपयोगमा आफूलाई अगाडी बढाउनु पर्ने कुरामा जोड दिनुपर्छ, भन्ने अन्तरमुखि कार्यक्रमको पनि खाँचो देखिन्छ । ताकी उनीहरु सूचनाको

हकको उपयोग बाट वञ्चित हुन नपरोस । त्यसैले विपद व्यवस्थापनमा जनस्तरबाट सूचनाको हकको प्रयोग र सार्वजनिक निकायबाट यसको कार्यान्वयन हुनुपर्छ ।

४.३. महिलाले आफ्ना सरोकारका विषयमा जानकारी राख्नु जरुरी :

०४६ सालमा प्रजातन्त्र पुनस्थापना पश्चात सुरु भएको महिला हक अधिकारको अभियान ०६२/६३ को जनआन्दोलन पछि अझ व्यापक बनेको छ । समानुपातिक समाज निर्माण पछि आधुनिक नेपाल निर्माण हुने र त्यसका लागि बर्षेदेखि विभेदको समाना गरिरहेका महिलाहरूलाई विशेष व्यवस्थाद्वारा समान बनाउने सोचका साथ महिला पक्ष भएका धेरै कानून, नीति, नियम बनेका छन् । तुलनात्मक रूपमा महिला पक्ष बनाएर गरिएका राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय नीतिमा लैङ्गिक रूपमा कसैले विभेदको सिकार हुन नपरोस भनेर सजगता अपनाईएको छ । तैपनि जति प्रभावकारी रूपमा नियम लागु हुनुपर्ने हो सो हुन सकिरहेको छैन ।

अहिले नेपालमा महिलाका पक्षमा कानून या नीति नियमको कमी भएर हक अधिकार स्थापित हुन विलम्ब भएको होईन । बरु भएका कानूनको कार्यान्वयन नहुनु र त्यो भन्दा महत्वपूर्ण कुरा जसका निमित्त ती बनेका हुन् ऊ नै बेखबर रहनुले यति धेरै काम गर्दा पनि समस्या ज्यूँका त्यूँ देखिएको हो । अनुमान गरौं, जुन महिलाका लागि केन्द्रित गरेर कानून, नीति नियम बने तिन बारे ५१ प्रतिशत भन्दा बढी जनसंख्या रहेका कति महिलालाई थाहा होला ? जब थाहा पाउने महिलाको संख्यामा बढोत्तरी हुन्छ तब मात्रै महिलाका हक अधिकार पूर्ण रूपमा सुरक्षित हुन्छन् । र समानुपातिक समाज निर्माण हुन्छ भन्न सकिन्छ ।

४.४. महिलाले थाहा पाउनु पर्ने पन्थो :

नेपालको अन्तरिम संविधान २०७३ को धारा २० मा महिलाको हक शीर्षकमा भनिएको छ ,

१. महिला एकै कारणबाट कुनै पनि किसिमको भेदभाव गरिने छैन ।
२. प्रत्येक महिलालाई प्रजनन स्वास्थ्य तथा प्रजनन सम्बन्धी हक हुनेछ ।
३. कुनै पनि महिला विरुद्ध शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य गरिने छैन र त्यस्तो कार्य कानूनद्वारा दण्डनिय हुनेछ ।
४. पौत्रिक सम्पत्तिमा छोरा र छोरीलाई समान हक हुनेछ ।

लामो समय अभ्यासमा रहेका विभेद रातारात हटन् संभव छैन तर आ आफ्ना क्षेत्रबाटपहल गरियो भने यो असंभव पनि छैन । सतिप्रथाको अन्त्य भएको दुईसय वर्ष पनि पुगेको छैन तर यसबिचमा भएका प्राप्ति, उपलब्धि र चेतनाको लेखाजोखा गर्नु भने हामी त्यस्तो पृष्ठभूमिबाट आएका हौ र ? भन्ने प्रश्न उब्जन सक्छ । यसर्थ समानुपातिक समाज निर्माणका लागि विश्वपरिवेशसामाजिक आधार र अभ्यास एवं चेतनाको विस्तार हुनु आजको आवश्यकता हो । अहिले पनि महिलामाथी भेदभाव भएका केही कानून नरहेका होईनन,तर त्यो भन्दा कैयन ज्यादा उपलब्धि हामीले कानुनी रुपमा नै प्राप्त गरिसकेका छौं । अबको खाँचो भनेको ती कानूनलाई कार्यान्वयनमा लैजानु अघि सरोकारवालाले थाहा पाउनु जरुरी छ । आफू र आफ्नो बारेको जानकारी लिन पाईन्छ भन्ने कुराको चेत महिलामा अत्यन्त कम छ । उसो त पुरुषले पनि यस प्रकारको चेतना पाएका छैनन् । यो थाहा पाउने अधिकारबाट वञ्चित भएका कारण समाजमा कुशासन भ्रष्टाचार बढेको छ ।

त्यो कसरी भने, यदी एकल महिलाले पाउने भक्ताका बारेमा तिनलाई जानकारी रहेनछ, भने उनको नाममा आएको रकम अरु कसैले बिल मिलाएर यो खाई सक्यो कि ? महिलाका नाममा आएका बजेट महिलाले निर्णय नगरी तिमिहरु पनि बाटो हिडँछौ, पानी खान्छौ , या मन्दिर धेरै जान्छौ भनेर टाठाबाढाले आफ्नो खुसिले बजेट प्रयोग गरेकी ? जबकीमहिलाहरु सल्लाह गरेर चाहेको विकास निर्माणमा लगाउन मिल्ने बजेट हो त्यो । किशोरीहरुका नाममा आएको छात्रवृत्तिबाट अरुले नै फाईदा उठाइरहेका छन् कि ? यी संशयपूर्ण प्रश्नको जवाफ आफूले संपूर्ण जानकारी थाहा पाएपछि मात्रै पाईन्छ ।

४.५. के गर्न सकिन्छ ?

नेपालमा पुरुषको साक्षरता दर ७४ प्रतिशत पुग्यो भने महिलाको ५६ प्रतिशतको हाराहारीमारहेको छ । यसले पनि चेतनाको स्तर र त्यसले समाजका सबै काम कारवाहीमा देखाउने प्रभावमाफरक पदछ । शिक्षालाई आधार बनाउने हो भने तुलनात्मक रुपमा महिलाभन्दा पुरुषहरु सचेतदेखिए । अब सचेत वर्गको काम चेतना पुऱ्याउनु पनि हो । सूचनाको हकका अभियन्ता सञ्चारकर्मी,सचेत,नागरीक लगायतले महिलालाई सूचनाको हकले सशक्त बनाउन कसरी मद्दत गर्छ भन्नेमा केन्द्रित कार्यक्रम गर्नुपर्छ । राष्ट्रिय सूचना आयोग तत् निकायसँग सहकार्य गरेर जनताको सूसुचित हुने हकलाई सुनिश्चित गर्न तयार छ । सचेत महिलाले पनि कानुन निर्माण गर्दा र

महिलाको पक्षमा काम गर्दा या नीति निर्णायक तहमा महिलाको समान सहभागिताको वकालत गर्दा केन्द्रदेखि गाँउसम्मका महिलालाई सशक्त पार्ने महत्वपूर्ण औजारका रूपमा सूचना को हकलाई प्रयोग गर्नुपर्छ। नेपालमा सूचनाको हकको प्रचलनका चुनौतिहरूलाई नियाल्दा हाम्रो कार्य नै प्रतिकूल देखिन्छ । सरकारी निकायका सूचना अभिलेख गर्ने पद्धति नै वैज्ञानिक छैन । नेपालमा सूचनाको कको अर्को चुनौति भनेको कुन निकायबाट कतिवटा सूचना माग भयो । कति वटा सूचना प्रवाह भयो । कतिवटा निवेदनमा सूचना दिन इन्कार गरियो । र वर्षभरीमा कतिवटा सूचना माग भई कतिवटा सूचना दिइयो भन्ने राष्ट्रियस्तरको अभिलेख तयार हुन सकेको छैन । तर पनि आयोगले आफ्नो तर्फबाट कामहरू गर्नलाई हिचकिचाएको छैन । भविष्यको पुस्तालाई खुल्ला कार्य संस्कृतिमा रुपान्तरित गर्न स्कूल र कलेजको पाठ्यक्रममा सूचनाको हकको विषयलाई समावेश गर्न आयोगलेसार्थक पहलको थालनी गरेको छ ।

४.६. आयोगमा परेका उजुरी, निवेदन तथा पुनरावेदनको भ्रलक :

राष्ट्रिय सूचना आयोगमा यो चौमासिक मा सार्वजनिक निकायहरूले मनासिब कारण बिना सूचना नदिएकोतथा आशिक सूचना दिएको भनि २६७ वटा निवेदन, उजुरी तथा पुनरावेदन परेका छन् । यसरी हेर्दा यस आ.व.मा. आयोगमा जम्मा ४७० वटा निवेदन, उजुरी तथा पुनरावेदन परेका छन् । तथ्याङ्कगत रूपमा भन्दा यस आर्थिक वर्षभित्र परेका कूल उजुरी मध्ये ५६.८० प्रतिशत निवेदन उजुरी तथा पुनरावेदन यसचौमासिकमा परेको देखिन्छ । यस आ.व.मा ४७० वटा निवेदन,उजुरी तथा पुनरावेदनको परेकोमा १७९(अर्थात ३८.०९) फछ्यौट गर्ने जिम्मेवारी अर्को [आ.व.२०७१/७२](#)मा सरेको छ । विगत १४ महिनादेखि राष्ट्रिय सूचना आयोग आयुक्त विहिन हुदाँ हाल आयोगका सचिवले प्रत्यायोजित अधिकार अर्न्तगत कार्यवाहक प्रमुख सूचना आयुक्तको रूपमा कार्य गर्दै आउनुभएको छ । यो वर्ष गत वर्षको भन्दा मुद्दाको संख्या बढ्न गएको, आयोग आयुक्त विहिन हुनु तथा आ.व.को अन्तिम समयमा धेरै निवेदन,उजुरी तथा पुनरावेदन पर्नुको कारण यस वर्ष फछ्यौट संख्या घट्न गएको हो । तथ्याङ्कलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका न.१. मुद्दाको विवरण

आ.व.	पुनरावेदन	फछ्यौट	बाँकी	
२०६५-०६६	१२	११	१	
२०६६-०६७	३९	२९	१०	
२०६७-०६८	४७	२२	२५	
२०६८-०६९	१३६	९०	४६	
२०६९-०७०	२६०	१९९	६१	
२०७०-०७१	४७०	४०९	६१	

४.७. महिला र पुरुषको संख्याको विवरण :

गत वर्षको राष्ट्रिय सूचना आयोगमा परेको मूद्दामा महिला र पुरुषको संख्याको विवरण यसप्रकार छ ।

तालिका न.२ : आयोगमा परेको मूद्दामा महिलाको र पुरुषको संख्या:

लिङ्ग	संख्या	%
महिला	७	८.५३%
पुरुष	७५	९१.४६%

माथिको तालिका अनुसार विश्लेषण गर्दा गत वर्षमा निवेदन परेका मुद्दाहरूमा पुरुषको तुलनामा महिलाको कम देखिएको छ । यसबाट प्रष्ट हुन्छ की महिलाहरूमा दमन शोषण अभै पनि छ, जसले गर्दा उनिहरू आफूमाथि परेका शोषण, अत्याचार, दमन, भेदभावपूर्ण व्यवहार लुकाएर, अगाडी समाजमाभन्न सक्दैनन् । र अभै पनि हाम्रो देश नेपालमा संचारको कमि छ । जसले गर्दा गाउँका महिलाहरूमा जनचेतना मूलक कार्यक्रममा सहभागी नगराउँदा उनिहरूलाई सूचनाको हक, उपयोगको कुनै पनि जानकारी थाहा हुदैन र जसले गर्दा उनिहरू आफ्नो हक अधिकार गुमाईरहेका छन् ।

४.८. नेपालमा सूचनाको हकको स्थिति र आवश्यकता :

नेपाल अझै पनि अल्पविकसित राष्ट्रको कोटीमा रहेको छ । एक चौथाई जनता गरिबीको रेखामुनि जीउन बाध्य छन् । मानव विकास प्रतिवेदन, २०१४ अनुसार १८६ राष्ट्रमा नेपाल मानव विकासमा १४५औँ स्थानमा रहेको छ । ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनलका अनुसार सन् २०१४ मा नेपाल भ्रष्टाचार व्याप्त मुलुकको सूचीमा १२६ औँ स्थानमा रहेको छ । यस्तो अवस्थामा उच्च दरको आर्थिक वृद्धि गर्न, जनताको आर्यआजन र रोजगारीका अवसरमा वृद्धि गर्न, गरिबी घटाउन, सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउन, सिण्डीकेट तथा कार्टेलिङ अन्त्य गर्न, विभिन्न पूर्वाधार निर्माण एवं र्ममत सम्भार लगायतमा सूचनाको प्रवाह गरेर अनिमियतता, भ्रष्टाचार हुन नदिई देशमा सुशासन कायम गर्न सूचनाको हकको आवश्यकता रहेको छ । (रमेश अर्याल RTI)

हाम्रो देशमा अधिकारको प्रयोगभन्दा भनसुनमा सूचना लिने प्रवृत्तिको बोलवाला देखिन्छ । जनतालाई सूचनाको हक सम्बन्धी ज्ञानको अभाव छ । हाम्रो जस्तो अल्पविकसित मुलुकमा सूचनाको हकमा सीमित पहुँचको कारण दुःख पाएका सिमान्तकृत समुदायमा महिलाकै बाहुल्यता रहेको देखिन्छ । यसको मुख्य कारण अशिक्षा, गरिबी, परिवारको बोझ, हिंसा र सामाजिक गतिविधीका महिलाको गुणस्तरयि सहभागीता नहुनुलाई मान्न सकिन्छ । सूचनाको हकमा महिलाको पहुँच भएमा र यसको सदुपयोग गर्न सकेमा परिवारको अधिकांश बोझ उठाउनुपर्ने महिलाले आफ्नो र आफ्ना सन्तानको उचित स्वास्थ्य, शिक्षा, आर्यआजन, सम्पत्तिका अवसर बारे जानकारी राख्न सक्ने र यसबाट परिवारीक निर्णयमा महत्वपूर्ण भूमिका निवार्ह गर्न सक्ने भई समाज र राष्ट्रको उत्थानका सबल सहयात्री बन्न सक्तछन् ।

सूचनाको अधिकार एउटा यस्तो प्रभावकारी औजार हो, जसले राज्यद्वारा वञ्चितीमा पारीएका समुदायलाई विकासको मूलप्रवाहमा समाहित गरी उनिहरुको जीवन स्तरमा सकारात्मक प्रभाव पार्न सक्छ । यदि पिछडिएको समुदायलाई सूचनाको अधिकार बाट वञ्चित गरियो भने उनिहरुको अवस्था अझै दयनिय हुन जाने तथा सार्वजनिक नीति निर्माणमा उनिहरुको नियन्त्रण गुम्न जाने हुन सक्छ । सूचनाको अधिकार सबै अधिकारको आधार हो । सूचनाको अधिकार निमुखाको हतियार पनि हो । मानिसको दैनिक जिवनमा सूचनाको उक्तिकै महत्व छ । चाहे त्यो खेतमा काम गर्ने किसान होस, चाहेनासामा काम गर्ने वैज्ञानिक नै किन नहोस । आज विश्वमा

देखिएको चमत्कारी विकास र विज्ञानमा भएको तरक्कीहरु सबै सूचनाका उपलब्धिहरु हुन । जुन राज्यले सूचनाको अधिकारको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुने वातावरणको निर्माण गर्छ । त्यो देशमा सरकार र नागरीकबिच सुमधुर सम्बन्ध कायम हुन्छ । सूचनाको अधिकारले लोकतन्त्रको संस्थागत विकासमा बल पुऱ्याउछ । लोकतन्त्रलाई जनतासम्म पुऱ्याउनको लागि पनि सूचनाको अधिकार महत्वपूर्ण छ । यसले नागरीकका हक अधिकारको सुनिश्चितता प्रदान गर्न सहयोगपुऱ्याउँछ ।

परिच्छेद पाँच

सूचनाको हक अधिकारमा महिलाको पहुँच

५.१ लैंगिक समानता सूचनाको हक र महिलाका साभा मागहरु :-

लैंगिक समानता नेपालको लागि मात्र होईन् विश्व समुदायकै लागि एक चुनौतिको विषय हो । विकासका कुरा गर्दा लक्षित समुदाय नागरिक,मानिस,व्यक्ति,गरिब, प्रभावित समुदाय जस्ता लैंगिक तटस्थ धारणाहरुमा आधारित वा अपूर्ण नितिहरु बनाईन्छन । जसले महिलाका अवस्थामा रुपान्तरण ल्याउन सकिरहेको छैन । कहिले राम्रा नितिको कार्यान्वयनको पक्ष बजेट, समयन्त्र छिचोलिएको हुदैन । विकासलाई लक्षित गर्दा समुदाय,व्यक्ति,नागरिक,गरिब,प्रभावित समुदाय जस्ता तटस्थ शब्दको लैंगिक खण्डीकरण गर्न अपीरहार्य हुन्छ । किनभने यस्ता शब्द बुझाईले महिलालाई स्वत प्रतिनिधित्व गरिहाल्छ भन्ने हाम्रो ठाडो र कच्चा बुझाई छ ,जब कि सबै नागरिक ,मानिस वा व्यक्तिले आफू गर्भमा छदाँ भ्रूण हत्या ,बालिका हुदा बालिका विवाह जन्म घर छाडनुपर्ने बाध्यता, घरेलु हिंसा,गर्भाधारण वा बच्चा भएकोमा 'करिएर' डामाडोल हुनुपर्ने अवस्था, छोरा नजन्माउँदा भोग्नुपर्ने हिंसा, नागरिकता नहुदाको सास्ती, भोग्दैनन । यस्ता नितिगत अस्पष्टताले ५१ महिलाले निभाउनुपरेको भूमिका हिंसा र लैंगिक विभेदको स्पष्ट वा छर्लंग पार्न सक्तैन । फलस्वरुप हाम्रा नितिका लक्ष्यहरुले नै किटेर महिला भन्दैनन भने यसको प्राप्ति फितलो हुनु स्वाभाविक छ ।

यो समस्या एकलो नेपालको भने होईन्,महिलाका विषयमा अन्तर्राष्ट्रिय नारी दिवस मनाउन थालेको १०५ वर्ष पुगेसकेको छ । यसै विच ४ वटा विश्व महिला सम्मेलनहरु भए । सन १९९५ चौथो विश्व सम्मेलन विशेषरुपले महत्वपूर्ण रहयो । किनकी यसमा १८९ मूलकका सरकार तथा नागरिक समाजले महिला सरोकारका स्पष्ट १२ विषयमा बेइजिङ कार्ययोजना बनाई काम गर्न थाले । यस वर्ष लैंगिक समानता र महिला सशक्तिकरणको दृष्टिकोणले विशेष महत्व राख्दछ , किनकी यो वर्ष बेइजिङमा भएको चौथो विश्व महिला सम्मेलनको २० औं वार्षिकोत्सव पनि विश्व समुदायले मनायो । यस वर्षको उपलब्धि तथा चुनौतिको समिक्षा गर्‍यो ।

नेपाल लगायत १६७ राष्ट्रका सरकार र नागरिक समाजले पनि यी उपलब्धि तथा चुनौतिको समिक्षा गर्दै कुनै पनि राष्ट्रले लैंगिक समानताको लक्ष्य प्राप्त गर्न नसकेकोमा चिन्ता प्रकट गरे ।लैङ्गिक समानताका लागि विश्वमा भएका उपलब्धिको सागोपांगो रुपमा सिहांवलोकन गर्दा शिक्षा,स्वास्थ्य

लगायत नीति निर्माणका क्षेत्रमा राम्रा पहल भएका देखिन्छन् महिलाका लागि काम गर्ने संयन्त्र,मन्त्रालयहरु नियोगहरु गठन गरिए । महिला सहभागिताका लागि विशेष व्यवस्थाहरु तथा लैगिक बजेटका अवधारणाहरु अपनाइए । महिलामुखि नीति तथा कानुनका साथै सहस्राब्दी लक्ष्यहरु निर्धारण गरिए । तर यी सबै प्रयासको परिणाम मापन गर्दा महिलाका क्षेत्रमा भएका विकासको गति अत्यन्तै सुस्त देखिन्छ, भने विकास असमानाविश्वका महिलाका स्थिती मापन गर्दा पुरुष भन्दा महिलाले ६० देखि ७० प्रतिशत कम ज्याला पाउछन् । ७२ प्रतिशत पुरुषको अनुपातमा केवल ४७ प्रतिशत मात्र महिला औपचारिक श्रम बजारमा छन् । असुरक्षित रोजगारमा ४९.१ प्रतिशत महिला छन् जुन श्रम कानुन द्वारा संरक्षित छैनन् । रभित्रगरिने ज्याला नपाउने काममा महिलाको काँधमा अधिक जिम्मेवारी देखिन्छ । विश्वमा गरिएको एक सर्भे अनुसार ८५ देखि ९५ प्रतिशत घर परिवारमा खाना पकाउने काम महिलाले गर्छन् । यसले महिलाको औपचारिक क्षेत्रको रोजगारमा प्रवेश गर्न बाटो प्रशस्त गर्न सकेको छैन । या भनौं अझ नकारात्मक भूमिका खेलेको छ । दक्षिण एसियामा मात्रै ८० प्रतिशत महिला अनौपचारिक क्षेत्रमा काम गर्छन् । विश्वका १.२ अर्ब मानिस दैनिक १ अमेरिकी डलर भन्दा कम कमाउँछन् जसमा ७० प्रतिशत महिला छन् । मातृमृत्यु दरमा व्यापक गिरावट आएको भए तापनि स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा महिला र पुरुषमा विभेद देखिन्छ । निति निर्माणतहमा महिलाको सहभागिता अझै पनि ज्यादै कम छ । १५२ राष्ट्रमध्ये १० वटा राष्ट्रका प्रमुख महिला छन्।

त्यसैगरी १९३ सरकारमध्ये १४ सरकारका प्रमुख महिला छन् भने २७१ संसदमध्ये ४० वटामा महिला सभामुख रहेका छन् । राजनितिमा महिलाको सहभागिता वृद्धि भएको त देखिन्छ,तथापी समानता भने अझै कायम हुन सकेको छैन । संसदमा सन् १९९५ मा ११.३ प्रतिशत महिलाको उपस्थिति थियो भने सन् २०१५ मा आईपुग्दा महिलाको उपस्थिति २२ प्रतिशत पुगेको छ । हाल सम्म १९५ देश मध्ये १४३ राष्ट्रको सविधानमा नै महिला र पुरुष समान हुने व्यवस्था राखिएको छ

नेपालको सन्दर्भमा भन्नुपर्दा २०६८ सालको राष्ट्रिय जनगणना बमोजिम नेपालमा ५१ प्रतिशत महिला छन् । इतिका ठुलो संख्यामा रहेका महिला जनसंख्याको मुलुकको अर्थतन्त्र तथा विकास निति बलियो वा कमजोर बनाउन प्रत्यक्ष भूमिका रहन्छ । यति जान्दा जान्दै पनि विकास र अर्थतन्त्रका ठूला प्राविधिक बहसरूपमा महिलाका सरोकार ओभोलमा पर्छन् । तर ५१ प्रतिशत भन्दा बढी महिलालाई केन्द्रमा नराखेको अर्थतन्त्र तथा विकास नितिहरु आफैमा नपूर्ण हुनसक्छ न दिगो नै

। नेपालमा भन्दा ८० प्रतिशत घर परिवारको महिलाको नाममा घर जग्गा छैन । पुरुषको वैदेशिक रोजगारीले गाउँमा काम गर्ने मानिस कम भई महिलाको कृषिमा सहभागिता बढेर ७७ प्रतिशत पुगेको छ । राष्ट्रिय जनगणना बमोजिम नेपालमा आर्थिक रूपले सकृय महिलाको संख्या घटिरहेको देखिन्छ । उच्च शिक्षा,साधन स्रोत तथा सूचनामा पहुँच नहुदा महिलाको सहभागिता औपचारिक क्षेत्रमा रहन बाध्य छन् । राष्ट्रिय लेखाप्रणालिमा महिलाको घरभित्रको कामको गणना हुदैन । सैध्दान्तिक रूपमा कामलाई प्रत्यक्ष नगदसँगको लेनदेन वा आयसँगमापन गरिन्छ । महिलाले घरभित्र निभाउने भूमिकाको अर्थतन्त्र सम्बन्धी नितिहरुमा कतै सम्बोधन,मूल्याङ्कन नहुने हुनाले ठूलो संख्यामा महिला “ननएन्टीटी” हुन्छन् ।

नेपाल सरकार महिला सशक्तिकरण प्रति प्रतिबद्ध छ । महिला मन्त्रालय,महिला आयोग जस्तासंरचनाहरु खडा गरिएको छ । महिला सहभागिताको लागि विशेष व्यवस्था, बजेट विनियोजन, साथै निति तथा कार्ययोजनाहरु निर्माण गरिएका छन् । राम्रा उपलब्धि त भएका छन् तैपनि चुनौतिहरु बाँकी नै छन् । सरकार नागरिक समाज, महिला समुह, संचार, दातृ निकाय सबैले काम गरे तापनि महिलाकोजिवनमा परिणाममा समानता आउन नसकेको यर्थाथ जग जाहेर छ । अझै ठूलो संख्यामा महिलाले हिंसा भोगिरहेका छन् । ठूलो संख्यामा महिला अदृश्य छन् । हाम्रा ठूला अर्थ, रोजगार, कृषि, उधोग, पर्यटन, जस्ता नीति तथा कार्यक्रममा महिलाले घरभित्र निभाईरहेका भूमिका,बच्चा पाउने र हुकाउनुपर्ने भूमिका, घरेलु कामको अदृश्यता,सामाजिक सुरक्षाका विकास सम्बोधन हुन सकेका छैनन् । त्यसैले महिलाको जिवनमा औपचारिक समानता ल्याउने पहल भए तापनि परिणाममा समानता ल्याउन धेरै चुनौति देखिन्छन् । अनि मुलुकले जस्ता राम्रा नीति तथा कार्यक्रम ल्याए पनि त्यसले महिलाको जिवनमा प्रत्यक्ष प्रभाव पारी आमूल परिवर्तन ल्याउन सकिरहेको छैन ।

५.२. महिलाहरुको सामाजिक आर्थिक अवस्था :

हाम्रो समाज पितृसत्तात्मक समाज भएकोले छोराको तुलनामा छोरीहरुलाई शिक्षा दिलाउने प्रवृत्तिमा कमि देखिन्छ । छोरीहरुलाई पढाउन नहुने, विवाह पछि अरुको घरमा जाने भएकोले अनावश्यक आर्थिक दायित्व बढ्ने जस्ता सोचले महिलाहरुमा शिक्षाको अभावले चेतनामा कमी भएको देखिन्छ । छोरा र छोरी प्रतिको भेदभावपूर्ण व्यवहारले अहिले सम्म पनि हाम्रो समाज उन्मुक्त

हुन सकेको छैन । महिलाहरूमा शिक्षाका कमिले गर्दा सामाजिक संरचनामा प्रत्यक्ष असर पर्ने गर्दछ । यसरी महिलाहरूको शैक्षिक स्थिती नाजुक भएपछि आर्थिक अवस्था पनि नाजुक हुने गर्दछ । महिलाहरू घरायसी काममा मात्र सिमित हुनुपर्ने, घरायसी कामको कुनै मुल्य नहुने त्यस कामलाई श्रम संग तुलना नगर्ने र आर्थिक आर्जन नहुने काम भन्नेरुढीवादी सोचले गर्दा महिलाहरूको आत्मविश्वासमा समेत असर परेको छ । आफुले गरेको श्रमको बारेमा खुलेर कुरा राख्न नसक्दा आफ्नै घर परिवारबाट समेत विभेद भोग्नु परेको छ । छोराहरू बाहिर गएर काम गर्ने र सो बापत आर्थिक आर्जन गर्ने हुंदा उनीहरूको कदर हुने तर महिलाहरूले घर खेतको काम, बालबच्चाको स्याहार सुसार जस्ता काम गर्दा प्रत्यक्ष रूपमा आर्थिक आर्जन नहुने हुनाले उक्त कामको मूल्य नै नभए सरह महिलाहरू मथि विभेद हुने गरेकोले त्यस्ता विभेदको अन्त्यको लागि महिलाहरूले आफु र आफ्नो सरोकारका विषयमा थाहापाउनु जरुरी छ । सो थाहापाउने अर्को सजिलो उपाय हो , सूचनाको हकको जानकारी । (तिमिल्सना, योशदादेवी राष्ट्रिय सूचना आयोग २०७१)

नेपालको वर्तमान सामाजिक अवस्था हेर्दा पितृसत्तात्मक समाजको बाहुल्यता रहेको देखिन्छ । जसका कारण यहाँका धेरै जसो समाजमा महिलाहरू पछि परेका छन् । पितृसत्तात्मक समाजमा प्रचलनमा रहेको विवाहले महिलालाई निस्क्रिय बनाउँछ, भन्दै jessi Bernards ले आफ्नो पुस्तक “TheFuture of marriage 1998”मा विवाहले महिलालाई अशक्तीकरण गराउँछ र पुरुष वा श्रीमानलाई शक्तिशालि बनाउँछ । जसले गर्दा पुरुषको स्थान उच्च हुन्छ भने महिलाको स्तर न्यून गराउँछ । जून कुरा अहिले पनि हाम्रो नेपाली समाजमा प्रष्ट रूपमा देख्न सकिन्छ ।

अर्की महिलावादी Betty Friedens को सन् १९६३ मा प्रकाशित “The Feminine Mystique” मा महिलाका विविध पक्षमा चर्चा गरिएको छ । जसमा महिला शक्तिहीन वर्ग हो भन्ने मान्यता र बुझाईमा असहमत हुँदै परम्परागत कार्यबाट महिलाहरू बाहिर कार्य गर्न सक्दछन् । एउटा महिलाले जन्मको सन्दर्भका अलावा बाबुको भूमिका निर्वाह गर्न सक्छे, भन्ने वकालत गरेका छन् । उनले महिलालाई घरबाहिरका कार्य प्रति आवश्यकतालाई औल्याएको पाइन्छ । उनका अनुसार महिलाले प्राकृतिक/जैविक प्रक्रिया बाहेक अन्य सम्पूर्ण क्रियाकलापमा पुरुष समान अवसर पाए कार्य गर्न सक्षम छन् । त्यसका लागि महिलालाई अवसर प्रदान गर्नुपर्छ, भन्ने मान्यता व्यक्त गरेकी छन् ।

B. Friedens कुरालाई समर्थनगर्दै उन्नाईसौं शताब्दीका अर्का प्रख्यात महिलावादी Harriet Tylor ले महिलाहरूलाई घरबाहिरका कार्य गर्ने स्वतन्त्रता हुनु पर्दछ, भन्ने विषयमा जोड दिदैपेशा, शिक्षा, जस्ता पक्षमा महिलाका लागि स्वतन्त्रता निकै आवश्यक हुन्छ, भन्ने वकालत गरेकी छन् ।

५.३ महिलाहरूमा शिक्षाको अभाव :

हाम्रो जस्तो अल्पविकसित मुलुकमा सूचनाको हकमा सीमित पहुँचको कारण दुःख पाएका सिमान्तकृत समुदायमा महिलाकै बाहुल्यता रहेको देखिन्छ । यसको मुख्य कारण अशिक्षा, गरिबी, परिवारको बोझ, हिंसा र सामाजिक गतिविधिमा महिलाको गुणस्तरीय सहभागीता नहुनुलाई मान्न सकिन्छ र सूचनाको प्रयोगबाट यी सबै चुनौतिलाई समाधान गर्न सकिने कुरामा राज्यको ध्यान पुग्न सकेको छैन ।

नेपालको वर्तमान सामाजिक अवस्था हेर्दा पितृसत्तात्मक समाजको बाहुल्यता रहेको देखिन्छ । जसका कारण यहाँका धेरै जसो समाजमा महिलाहरू पछि परेका छन् । वर्तमान समाज विगतको तुलनामा निकै पृथक एवम् परिष्कृत भईसकेको सन्दर्भमा पनि दुःखको कुरा यो छ की महिलालाई हेरिने सामाजिक दृष्टिकोणमा भने परिवर्तन आउन सकेको छैन । यसैले आधा आकाश ओगटेको महिला वर्गको उत्थान बिना विकास सम्भव छैन । महिला घरेलु काममा मात्रै सिमित हुनुपर्ने बाध्यता अहिले सम्म पनि हाम्रो समाजमा देखिन्छ । ऋभू केटी मानछेले पढेर के हुन्छ र ? अर्काको घरमा जाने त हो नी ? भन्ने उद्देश्यले छोरीलाई घाँस, दाउरा काटन पढाउने र छोरा चाही भविष्यको लोरो हो भनेर उसलाई स्कूल पढन पठाउने चलन यथावत नै छ । अहिले पनि हाम्रो रूढीवादी समाज नेपालमा छोराछोरी प्रति भेदभाव कायम नै छ । ल हेर्नुहोस हाम्रो समाज यस्तो छ, भने पछि कसरी देशको विकास र महिलाहरूको आफ्नो हक, अधिकारको सुनिश्चतता हुन्छ ? त्यसैले महिलाहरूलाई शिक्षाको अत्यन्त आवश्यकता छ । जुन घरमा महिला शिक्षित छे उ आफ्नो सूचनाको हक, उपयोगबाट वञ्चित हुनपरेको छैन । जून घरमा महिला अशिक्षित हुन्छे, त्यहाँ पक्कै पनि महिला पिल्सिरहेकी छे । महिलालाई सशक्त बनाउन आर्थिक, सामाजिक राजनैतिक जीवनका सबै क्षेत्र तथा गतिविधिहरूमा अर्थतन्त्र सुदृढ त हुन्छ नै यसले स्थायित्व भएको र न्यायपूर्ण समाजको स्थापना गर्न समेत मद्दत पुराउँछ ।

विश्वका अधिकांश क्षेत्रमा प्रचलनमा रहेको पितृसत्तात्मक व्यवस्थाको अभ्यासका कारण महिलाहरू माथि हुने विभेदपूर्ण व्यवहारले प्रसय पाएको देखिन्छ । शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी, समान ज्याला,

निर्णय प्रक्रिया तथा नागरिक अधिकार जस्ता पक्षहरुमा महिलाहरुलाई विभेद/वञ्चित गरिएको पाईन्छ । देशमा अहिलेको परिवेशमा महिलाहरु आफ्नो हक, अधिकार उपयोग गर्न किन वञ्चित छन् त ? भन्ने कुरा खडा भएको छ । त्यसैले महिला शिक्षित हुनुपदछ , चेतनशिल हुनुपदछ , त्यसको लागि घरपरिवार, समाज, राष्ट्रले महिलाहरुलाई सक्षमशिल बनाउन शिक्षामा जोड चाहिन्छ है भन्ने उद्देश्यका साथ त्यही अनुरूप कामकुराहरु कायान्वयन हुनुपदछ । महिला शिक्षित तथा चेतनशिल भए पो त देशले विकासको गतिले मूर्त रुप लिन सक्छ । एउटी महिला शिक्षित र चेतनशिल छे भने ऊ आफ्नो सूचनाको हकको उपयोग गर्न पछि हटदिन । तसर्थ अहिलेको शताब्दीमा महिला शिक्षित हुनु नितान्त जरुरी छ ।

५.४. महिला विरुद्ध हुने भेदभाव :

महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारको भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको धारा १ ले “ महिला विरुद्ध भेदभाव ” भन्नाले महिलाले राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, नागरीक वा अरु कुनै विषय सम्बन्धी मानव अधिकार तथा स्वतन्त्रतालाई आफ्नो वैवाहिक स्थिति जे जस्तो रहेको भए तापनि पुरुष र महिलाको समानताको आधारमा उपभोग वा प्रयोग गर्नमा व्यवधान पार्ने वा त्यसको मान्यतालाई नै क्षति वा शून्यकरण पार्ने उद्देश्य भएको लिङ्गको आधारमा हुने कुनै पनि भेदभाव वा बहिष्कार वा प्रतिबन्धलाई मानेको छ ।

महिला विरुद्ध हुने भेदभावका विषयमा सूचना आयोगमा आउने महिलाहरुलाई मैले सोध्दा उनिहरुका अनुसार महिलाले प्राकृतिक/जैविक प्रक्रिया बाहेक अन्य सम्पूर्ण क्रियाकलापमा पुरुष समान अवसर पाए कार्य गर्न सक्षम छम् त्यसका लागी महिलालाई अवसर प्रदान गर्नुपर्छ । भन्ने उत्तर दिएका थिए ।

लैङ्गिक भेदभावले महिलाहरुको व्यक्तिगत अधिकारको प्रयोगका साथै देशको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक जीवन तथा राजनितिक सहभागितामा समेत अवरोध पुऱ्याउँछ । महिला अधिकार पुरुष प्रधानसमाजले बषौं देखि चलाई आएको पुरुषमुखि सिद्धान्त र महिलालाई अधिकारबाट वञ्चित तथा महिला विरुद्ध हुने भेदभाव विरुद्धमा निकालिएको कानूनी आवाज हो । जसले हरेक महिलाले पुरुषसरह स्वतन्त्रतापूर्वक र सम्मानपूर्वक जीवनयापन गर्न पाउने अधिकार सिर्जना गरेको पाईन्छ । एउटी महिलालाई घरबाहिरका कार्य प्रतिको आवश्यकतालाई औल्याएको पाईन्छ । उनका अनुसार

महिलाले प्राकृतिक/जैविक प्रक्रिया बाहेक अन्य सम्पूर्ण क्रियाकलापमा पुरुष समान अवसर पाए कार्य गर्न सक्षम छन् । त्यसका लागि महिलालाई अवसर प्रदान गर्नुपर्छ ।

महिलाहरूलाई आफ्नो हक,अधिकार र त्यसको उपयोग कसरी गर्ने भन्ने कुरा नै थाहा छैन । महिलाहरूलाई घरको काममा मात्र सिमित भएका छन् । बाहिरी दुनियाँमा के भईरहेको छ, भन्ने ज्ञान कमै छ । देशमा अहिलेको परिवेशमा महिलाहरू आफ्नो सूचनाको हक अधिकार उपयोग गर्न किन वञ्चित छन् त ? भन्ने अहम प्रश्न खडा भएको छ । त्यसैले महिला शिक्षित तथा चेतनशील भए मात्र देशको विकासले गति लिन सक्छ ।

महिला विरुद्ध सरकारी निकायदेखि घरसम्म कुनै भेदभाव गरिनुभएन् । यदि महिला सक्षम र बुझ्ने छ, भने त्यो घर, समाज, र राष्ट्र नै समुन्नत हुन्छ । तसर्थ सरकारी निकायबाट पनि र गैह्रसरकारी संस्थाबाट पनि यस्ता कार्यक्रम आओस की महिलाका निमित्त होस् । कुनै कार्यक्रम महिलाका निमित्त आएको छ, सूचना पनि महिला सामु पुगोस ताकी त्यस अवसर बाट महिला वञ्चित हुन नपरोस । र अर्को कुरा महिला आफैले पनि आफ्नो सूचनाको हक, उपयोगमा चासो देखाउनेपथ्यो ।

पितृसत्तात्मक अर्थात पुरुष प्रधान समाजमा महिलाहरूले पिता, पति र पुत्र अथवा पुरुषको अधिनमा रहेर आफ्नो समग्र जिवन व्यतीत गरिरहेका छन् । जसले गर्दा लैङ्गिक विभेदले समाजमा नराम्रो सँग जरो गाडेको पाईन्छ । यहाँ पितृसत्तात्मक समाजमा व्याप्त मूल्य र मान्यताले महिला र पुरुषलाई दिएको फरक फरक खालको भूमिका जिम्मेवारलाई लैङ्गिकता बुझिन्छ । अर्थात समाजले वा सामाजिक सांस्कृतिक मान्यता अनुसार महिला र पुरुषलाई के कस्ता कार्य गर्नु हुने, के कस्ता कार्य गर्नु नहुने, को कसको के कस्तो सामाजिक र पारिवारीक दायित्व हुने भन्ने जस्ता अपेच्छाहरूबाट निर्मित सम्बन्ध र व्यवहारको परिणती वास्तवमा सामाजिक लिङ्ग हो । सामाजिक लिङ्गलाई आधार मानेर प्रत्येक समाजमा समाज विकासक्रमको लामो समय सम्म विभेदपूर्ण लैङ्गिक मान्यता कै आडमा महिलाहरूको विकास पुरुष सरह हुन नसकेको देखिन्छ । धर्म, संस्कृति र प्रचलनका नाममा इतिहासको निरन्तरता दिने क्रममा कयौं शताब्दी सम्म महिलाहरू परिवार र समुदायमा दबिएर बस्नुपर्ने वातावरण बन्यो । -जोशी, २०६८)विश्वका अधिकांश क्षेत्रमा प्रचलनमा रहेको पितृसत्तात्मक व्यवस्थाको अभ्यासका कारण महिलाहरू माथी हुने विभेदपूर्ण व्यवहारले प्रस्रय पाएको देखिन्छ । शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी, समान ज्याला, निर्णय प्रक्रिया तथा नागरीक अधिकार जस्ता पक्षहरूमा महिलाहरूलाई विभेद/वञ्चित गरिएको पाईन्छ । -(त्रिपाठी २०६९)

महिलाहरूलाई मानसिक तथा शारीरिक हिंसाबाट मुक्त गरी उनिहरूलाई आत्मनिर्भर बनाउन विभिन्न किसिमका सीपमूलक तालिमहरू प्रदान गरिदै आएको छ । महिलाहरू आत्मनिर्भर भएपछि मात्र आफ्ना हक उपगोगका पक्षमा आवाज उठाउन सक्दछन् भन्ने उद्देश्यले महिला सशक्तीकरणका कामलाई सशक्त बनाएको पाईन्छ । त्यसैले महिलाहरूलाई पहिलाको जस्तो पनि छैन र जति हुनुपर्ने हो त्यो सम्म पनि अलि कार्यान्वयन हुन बाँकी नै छ । तसर्थ महिला र पुरुष एक रथका दुई पाङ्गा हुन् । एउटा बिना अर्को चलन सक्दैन त्यसैले हाम्रो घरपरिवार, समाज र राष्ट्रमा समान व्यवहार गरिनुपर्छ ।

५.५. समाजमा महिलाहरूलाई गरिने व्यवहार

हाम्रो समाजमा महिलाहरूको स्थान पुरुषहरूको भन्दा निकै कमजोर छ । जसको कारण पितृसत्तात्मक समाज जहाँ लैङ्गिक विभेदले समाजलाई नै समस्या ग्रस्त पारेको छ । समाजमा महिलाहरू असमानता उत्पीडन, हिंसाबाट ग्रसित छन् । वर्तमान समाज विगतको तुलनामा निकै पृथक एवम् परिष्कृत भईसकेको सन्दर्भमा पनि दुःख को कुरा यो छ कि महिलालाई हेरिने सामाजिक दृष्टिकोण भन्ने परिवर्तन आउन सकेको छैन । यसैले आधा आकाश ओगटेको महिला वर्गको उत्थान बिना विकास सम्भव छैन । हाम्रो समाजले यसरी परिभाषित गर्दै आएको छ कि महिला र पुरुषलाई । जस्तै ; केटी घरमा बस्ने, केटा घर बाहिर जाने, केटीहरूले पढ्ने भन्दा पनि घरको काम गर्नुपर्छ, धेरै पढेर के गर्ने भन्ने कुरा केटीहरूका पक्षमा आउँछन् । तर केटाहरू भने धेरै पढ्नु पर्दछ, धेरै कमाउनु पर्दछ, व्यवहार चलाउनु पर्दछ भन्ने जस्ता कुराहरू हाम्रो समाजमा यत्रतत्र सुन्न पाईन्छ । जसको परिणाम स्वरूप महिलाहरूको बाल्यकाल देखि नै पुरुषको निर्भरता आश्रयमा रहनुपर्दछ, भन्ने मानसिकताको विकास हुन्छ । जसले गर्दा उनिहरूको आत्मबलमा कमजोर हुदै गएको देखिन्छ । यसले सामाजिक सन्तुलनलाई प्रभाव पार्दछ । एउटी महिलाले आफू शोषित भएको कुरालाई समाजसामु किन ल्याउन सकिदैन त ? किन ऊ आफू भित्रै पिडित हुन्छे ? हो हाम्रो अविकसित समाज । समाजका हामीले नै एउटी महिलाको पिडा, दुःख बुझ्न सक्दैनौ । एउटी महिलाको अर्की महिलाले नै तिरस्कार गरिरहेकी हुन्छे । अनि कसरी हुन्छ हाम्रो समाज, देशको विकास ? एउटा खान्दानी परिवारमै महिलाको विभेद देखिन्छ, ताकी जसले गर्दा महिलाले आफूलाई हमेशा पिल्सिरहेको महसुस गर्छन । हाम्रो समाज पुरुषप्रधान देश भएकाले पुरुषले जे गर्दा नी महिलाले

चुपचापसहेर बस्नुपर्ने बाध्यता छ । बसहारी मान्छे रे महिला । आखिर एउटी बुहारी बिहे अगाडी छोरी हुदाँ उसले पाउने स्वतन्त्रता बिहपछि कहाँ गयो त ? बुहारीले सबैले भनेको मान्नुपर्ने, आदरसत्कार गनुपर्ने, र सबैको इच्छा बमोजिम चित्त बुझाउनुपर्ने रे । आखिर आफ्नो चित्त कसले बुझाउने त ? ऊ सबैको ख्याल गर्दै हिड्ने, उसको ख्याल कसले गर्ने त ? यहाँ निर प्रश्न उठ्छ । हो हाम्रो समाज रुढिवादी जनविश्वासमा र शोषणमा अभै पनि अटकेको छ । उदाहरणको लागि एउटी सासूले नै घरभित्र बाट नै अपहेलना र शोषण गरेकी हुन्छे भने हाम्रो समाज कहिले महिलाका दुःख पिडा, अपहेलना बाट मुक्त हुन्छ त । जब सम्म हाम्रो समाजमा सासूबाट नै महिलालाई गरिने व्यवहार परिवर्तन हुदैन तब सम्म महिलाका हक, अधिकार कुण्ठित नै हुन्छन् ।

५.६ नागरिक जीवनसँग सूचनाको अधिकारको सम्बन्ध

सूचना शक्ति हो, रलोकतन्त्रको आत्मा पनि हो । सूचनाको अधिकारलाई आधारभूत मानवअधिकारको रूपमा पनि लिईन्छ । सूचनाको अधिकारलाई सूचनाको स्वतन्त्रताको रूपमा पनि लिईने गरिन्छ, तथा थाहा पाउने अधिकारको रूपमा पनि लिन सकिन्छ । बिना सूचना सार्वजनिक इच्छा निर्माणमा जनताको पहुँच सुनिश्चित हुन सक्दैन । यदि नागरिकको सूचनामा पहुँच भएन भने सरकारको क्रियाकलापमा पारदर्शिताको अभाव हुन जाने, सामाजिक कुरीती/कुसंस्कार, दण्डहिन्ता, भ्रष्टाचार मौलाउदै जान सक्छ ।

त्यसैले सूचनाको हक, उपयोग र अधिकारबाट सबै नागरिक तथा विशेषरूपमा महिलालाई मध्यनजर राख्दै जनचेतना मूलक कार्यक्रम गर्नुपर्छ । सूचनाको अधिकार एउटा यस्तो प्रभावकारी औजार हो, जसले राज्यद्वारा वञ्चितमा पारीएका समुदायलाई विकासको मूलप्रवाहमा समाहित गरी उनिहरुको जीवनस्तरमा सकारात्मक प्रभाव पर्न सक्छ । यदि पिछडिएको समुदायलाई सूचनाको हक, उपयोग र अधिकारबाट वञ्चित गरियो भने उनिहरुको अवस्था अभै दयनिय हुन जाने तथा सार्वजनिक निति निर्माणमा उनिहरुको नियन्त्रण गुम्न जाने हुन सक्छ । सूचनामा अधिकारको व्यवस्था नगर्ने कुनै पनि मूलुक वास्तविक रूपमा विकसित भएको इतिहास नभएको र हुन पनि नसक्ने कुरा विभिन्न तथ्यहरुबाट प्रमाणित भईसकेको छ ।

हाम्रो जस्तो अल्पविकसित मुलुकमा सूचनाको हकमा सीमित पहुँचको कारण दुःख पाएका सिमान्तकृत समुदायमा महिलाकै बाहुल्यता रहेको देखिन्छ । यस्को मुख्य कारण अहिक्षा, गरिबी, परिवारको बोझ, हिंसा र सामाजिक गतिविधिका महिलाको गरणस्तरीय सहभागिता नहुनुलाई मान्न सकिन्छ । त्यसैले महिलालाई सूचनाको हक अधिकारको सम्बन्धमा सुसूचित गराई सामाजिक गतिविधिहरूमा सरिक गराउनुपर्ने कुरामा पहल गरिनुपर्छ ।

सूचना अधिकार सबै अधिकारको आधार हो । सूचनाको अधिकार निमुखाको अधिकार पनि हो । मानिसको दैनिक जीवनमा सूचनाको उत्तिकै महत्व छ । चाहे त्यो खेतमा काम गर्ने किसान होस् चाहेत्यो नासामा काम गर्ने वैज्ञानिक नै किन नहोस् । आज विश्वमा देखिएको चमत्कारीक विकास र विज्ञानमाभएको तरक्कीहरू सबै सूचनाका उपलब्धिहरू हुन् । जुन राज्यले सूचनाको अधिकारको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुने वातावरणको निर्माण गर्छ, त्यो देशमा सरकार र नागरिक बिच सुमधुर सम्बन्ध कायम हुन्छ । सूचनाको अधिकारले लोकतन्त्रको संस्थागत विकासमा बल पुऱ्याउँछ । लोकतन्त्रलाई जनतासम्मपुऱ्याउनको लागी पनि सूचनाको अधिकार महत्वपूर्ण छ । यसले नागरीकको हक, अधिकारको सुनिश्चितता प्रदान गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । राष्ट्रिय सूचना आयोगले हालै गएको विनाशकारी भूकम्पबाट नेपाली जनतामा पुगेको अपूरणीय क्षतिको सम्बन्धमा भैरहेको उद्धार र राहत वितरणका कार्यमा पारदर्शिता अपनाउन र नागरिकलाई यर्थाथ सूचना दिई सूचना प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउन नेपाल सरकारलाई विभिन्न सुझाव दिएको र सञ्चार माध्यमलाई सत्यतथ्य समाचार सम्प्रेषण गर्न अनुरोध गरेको सन्दर्भमा विपदको बेलामा समेत सूचनाको हकको अभू बढी आवश्यक पर्ने देखिन्छ ।

५.७. सूचना पाउने प्रकृत्यामा सरलता र स्पष्टता

सूचना माग्ने तथा सूचना उपलब्ध गराउने प्रक्रिया अत्यन्तै सरद र स्पष्ट हुनुपर्दछ । तोकिएको समयमा सूचना उपलब्ध गराउनु पर्दछ । सूचना पाउने प्रकृत्या सरदता र स्पष्टता नहरनाले पनि प्रत्यक्ष नागरिकहरूलाई असर पर्दछ । किनकी सूचना गयौ थाहा छैन भन्छ , धेरै समय लाग्छ , आदी यथावत कसराहरूले गर्दा पनि महिलाहरूलाई सूचनाको हक, उपयोग प्रति बढी चासो नभएकाले गर्दा पनि सूचनाकोहक, उपयोग गर्नमा हिचकिचयाईरहेका हुन्छन् । र जसले गर्दा उनिहरू आफ्ना तर्कहरू राख्न पछिपरेका हुन् । हाम्रो जस्तो गरिबी, अवीकसीत मूलुकमा सूचना

पाउने तरिका अलि सहज र सस्तो, स्पष्ट तरिकाको हुनुपर्दछ, ताकी सबै आमनागरिकले सूचनाको पहुँचबाट वञ्चित हुन नपरोस् हाम्रो सरकारी कार्यालयहरु ऋथवा गैह्रसरकारी संस्थामा कोही आमनागरिक नै सूचना लिन अथवा सूचनाको हक,उपयोगबारे जानकारी लिन गयो, भने उनिहरुलाई त्यति वास्ता गरिदैन अझै पनि सरकारी कार्यालयहरुले नागरिकलाई सजिलै सूचना दिएको पाईदैन । एकछिनको काम, एक हप्ता लगाउने प्रवृत्ति अझै पनि देख्न पाईन्छ । यहाँ सम्म कि मन्त्रालयस्तरबाट नै यस्ता कार्यहरु भएको पाईन्छ । जसले गर्दा राष्ट्र कमजोर र अविकसित अवस्थामा अल्झीरहको छ । सबै गाउँ-गाउँ स्तरको मानिसहरुलाई चेतनशिल बनाउने र उनिहरुको समस्या समाधान गरिदिने पो त देशको विकासले गति लिने थियो । त्यसैले पहिलाको भन्दा केही प्रयासहरु र उपलब्धीहरु त भएका छन् । तर हुनुपर्ने जति भएको छैन । यसरी आम नागरिकलाई सूचना सहज र सजिलो बनाएको खण्डमा स्वतः महिलालाई पनि राहत मिल्छ, र महिलाहरु पनि आफ्नो सूचनाको हक, अधिकार उपयोग गर्न पछि हटदैनन् ।

५.८. सूचनाको हक कसका निम्ति ?

सूचनाको हक जनताको मौलिक हक हो, भन्नेमा द्विविधा छैन । तर नेपालमा यो हक कसका लागी हो, भन्ने अचम्मको बहस देखिएको छ । एकातिर कतिपय सञ्चारकर्मी यो आफ्नो पेशा व्यवसायका लागी सूचना उपलब्ध यराउन लागू भएको ऐन ठान्छन् । भने अर्कोतिर आमजनतालाई सूचनाको हकका बारे कम जानकारी छ । यस विषयमा न राज्यले न त नागरीक समाजले नै प्रष्ट पारेका छन् । त्यसैले सूचनाको हकबारे नै जानकारीको अभाव छ । वास्तवमा यो पेशा व्यवसायीका लागी मात्र होईन । सार्वजनिक सरोकारका विषयमा सम्पूर्ण जनताको सूचनाको हक प्रत्याभूत गराएर लोकतन्त्रलाई सुदृढ गराउने ध्येयले यस अवधारणाको विकास भएको हो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २७ मा सूचनाको हकको प्रत्याभूति गरी यसको प्रचलनका निम्ति सूचनाको हकसम्बन्धि ऐन र नियमवाली तर्जुमा गरी लागू गरिएको छ । विकास, आर्थिक र सामाजिक परिवर्तनका लागी सूचनाको हक एउटा अचुक औजार हो, जसले जनताको जीवनको वृद्धि गर्न बहुआयामिक रुपमा सकारात्मक प्रभाव पार्दछ । यसले खुलापन र सूचना आदान – प्रदान गर्ने संस्कृति प्रवर्द्धन गर्छ । तर धेरै सरोकारवालाले यो यर्थाथलाई वास्ता गरेको देखिदैन । वास्तवमा सेवाप्रदायक निकाय र सेवाग्राहीमा कुन प्रक्रियाबाट सूचना प्राप्त गर्न सकिन्छ, भन्ने कुरा महत्वपूर्ण हो ।

आजको युग सूचनाको युग हो । ज्ञान नै शक्ति हो, भन्नेभनाई सूचना नै शक्ति हो, भन्नेमा परिवर्तित भईसकेको छ किनभने विश्वले सूचनालाई नै ज्ञानको रूपमा आत्मसात गरेको छ । धेरै राष्ट्रहरूले सूचनाको हकलाई अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको हक सँगै अगाडी बढाएको पाईन्छ ।

५.९. सूचनाको हकको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन नसक्नुका प्रमुख कारणहरू

-)] देशको राजनितिक अवस्था सङ्क्रमणकालीन र तरल भएकाले सूचनाको हकको विषय ओभेलमा परेको छ।
-)] राजनितिक प्रतिबद्धताको अभाव
-)] गाँउ स्तरमा सूचनाको पहुँच नहुन

यसरी सरकारी निकायबाट अशिक्षित महिलाहरूको लागी पौढ शिक्षा प्रत्येक दुर्गम गाँउ सम्म पुगेको छैन, जसले गर्दा महिला अशिक्षित भए सूचनाको हक, उपयोगमा चासो देखाउदैनन्, जसले गर्दा सूचनाको हक प्रभावकारी बन्न सक्दैन । त्यसैले देशका सम्पूर्ण महिला दिदीबहिनीहरू शिक्षाको चेतनाबाट वञ्चित हुन नपरोस् ।

५.१०. राष्ट्रिय सूचना आयोगद्वारा अभिमुखिकरण कार्यक्रम :

सि.न.	जिल्ला	मिति	सहभागी संख्या	संलग्न कर्मचारीहरू
१.	बाग्लुङ्ग	२०६१/१०/२८	६९	स.स.श्री शान्तिराम शर्मा उ.स.श्री बाबुराजा श्रेष्ठ शा.अ.श्री खड्गराज राई
२.	दाङ्ग	२०७१/११/०८	३५	उ.स श्री वेदनिधि अधिकारी ना.सु.श्री बिष्णु अर्याल
३.	दैलेख	२०७१/११/१३	९५	उ.स.श्री गौलोचन सैजू ना.सु.श्री मोहन ब.बुढाथोकी

राष्ट्रिय सूचना आयोगद्वारा अभिमुखिकरण कार्यक्रम विभिन्न जिल्लामा गरेको थियो । उक्त जिल्लाहरूमा गरिएको कार्यक्रममा महिलाहरू भन्दा पुरुषहरूको संख्या बढी पाईएको थियो । महिला

चाही केही मात्रामा मात्र थिए । त्यस कार्यक्रममा सूचनाको हक, उपयोगको बारेमा अभिमुखिकरण कार्यक्रममा महिलाहरु आफ्नो कुराहरु राख्नलाई हिचकिचाए जस्तो देखियो, उनिहरु आफ्नो कुराहरु भन्नलाई लाज मान्ने र खुल्न कुरा राखे पछि घरपरिवारले केही भन्ने पो होकी भन्ने डरले गर्दा पनि आफ्नो कुराहरु राखेनन् । यसबाट नै थाहा हुन्छ की हाम्रो समाज पितृसत्तात्मक समाज भएकाले पुरुषको नै बाहुल्यता बढी छ । त्यसैले गर्दा हाम्रो समाजमा बढी भन्दा बढी यस्ता कार्यक्रम राख्नु जरुरी छ ।

५.२.१. महिलाको स्तर बढ्दो

नेपाल अहिले संविधान लेखनको प्रक्रियामा रहेकोले महिला र पुरुषबिचको सारभूत समानताको सिद्धान्तलाई स्थापित गर्न नयाँ संविधानले ठाँउ दिनुपर्नेमा पनि सहभागीहरुको विशेष जोड थियो । पुरुषसरह महिलाले आफ्नो पहिचान र राष्ट्रियताको आधारमा नागरिता लिने, पैतृक सम्पत्ति र आर्थिक स्रोत साधनमा समान हक र अधिकार स्थापित गर्ने विषयमा सभासद र नेपाल सरकार प्रतिबद्ध भएका कारण पनि यो अवसर कोसेढुङ्गा साबित हुनेमा मन्त्री केसीको जोड थियो ।

उक्त अवसरमा नेपालले लैगिंक समानता, महिला सशक्तिकरण र लैगिंक हिंसा सम्बोधन गांका लागी विभिन्न राष्ट्रिय कार्ययोजनाहरु कार्यान्वयनमा ल्याएको प्रति विभिन्न देशका प्रतिनिधिले प्रशंसा गरेका थिए । यस विषयलाई महिला मन्त्री केसीले समेत आफ्नो मन्तव्यमा उल्लेख गर्नुभएको थियो । उसो त राष्ट्रिय कार्ययोजनाले आर्थिक, सामाजिक, राजनितिक लगायत सबै क्षेत्रमा लैगिंक समानता र महिला सशक्तिकरणमा बल पुग्ने, न्यायमा सहज पहुँच हुने र हिंसामा शून्य सहिष्णुता अवलम्बन गर्ने जस्ता सिद्धान्तलाई सम्बोधन गर्छ । यसर्थ पनि राष्ट्रिय कार्ययोजना अनुकरणीय रहेको उनिहरुको टिप्पणी थियो । केही देशले यस अभ्यासलाई नेपालबाट अनुसरण गरेका पनि छन् । नेपालमा महिलाले प्राप्त गरेका उपलब्धिको फेहरिस्त प्रस्तुत गर्ने हो भने विश्व सामु शिर ठाडो पार्न सक्ने स्थिति छ । करिब २० प्रतिशत महिलाको नाममा भूमिमा स्वामित्व छ । जग्गा खरिद बिक्रीमा महिलाकालागी ४००० सम्म राजस्व छुट हुने व्यवस्थाले स्वामित्वको यो प्रतिशत अझ बढ्ने निश्चित छ । राष्ट्रिय बजेटको करिब २२ प्रतिशत बजेट लैगिंक बजेटका रुपमा विनियोजन हुनुलाई नौलो र प्रभावकारी कदमका रुपमा विश्वका धेरै महिलावादी र अर्थशास्त्रीहरुले स्विकारेको तथ्य हो । यसलाई व्यवहारीक रुपमा पनि अक्षरशः पालना गर्न सके महिला हक अधिकारको

सर्वाङ्गीण विकासमा अझ योगदान पुग्ने थियो । यसका लागी कानून बनाउने तर कार्यान्वयनमा आलस्यता देखाउने हाम्रै कमजोरीका कारण केही समस्या देखिएका छन् । बनेका कानूनलाई द्रुत रूपमा कार्यान्वयनमा लैजाने हो, भने हामीले सोचेको लक्ष्य हासिल गर्न ठूलो मेहनत चाहिन्छ ।

हामीले महिलाका सरोकारका क्षेत्रमा महत्वपूर्ण उपलब्धि हात पारे पनि केही चुनौति भनेपहाड बनेर उभिएका छन् । महिला र बालिका विरुद्ध हुने यौन तथा घरेलु हिंसा, सामाजिक-सांस्कृतिक कुरीति, पितृसत्तात्मक मूल्यमान्यता र सोच जस्ता चुनौतिले समानुपातिक समाज निर्माणमा छेकवार हालेका छन् । दुधे बालिका देखि हजुरआमा सम्म बलात्कृत भएका छन् । विकृत मानसिकताले जर्जर भएका पुरुषलाई दण्डित गर्ने कठोर कानून तर्जुमा हुन सकेको छैन ।

पछिल्लो समय वैदेशिक रोजगारीमा जाने महिलाहरुको सुरक्षा र अधिकार पनि चुनौतिको रूपमा देखिएको छ । यसलाई गम्भीर समस्याको रूपमा लिएर निदानका उपाय खोजिएन भने नजाने कतिऔं वर्षसम्म निर्दोष, अशिक्षित, सिप नभएका नेपाली चेलिबेटीले विदेशी भूमिमा अपमानको आँसु पिउनुपर्ने निश्चित छ । तसर्थ महिलाको समस्या जस्तो लागे पनि त्यो परिवार, समाज र सिङ्गै देशको समस्या हो । यसको निदानका लागी पनि राज्य नै अग्रसर हुनुपर्छ ।

परिच्छेद छ सारांस र निष्कर्ष

६.१ सारांश

नेपालको वर्तमान सामाजिक अवस्था हेर्दा पितृसत्तात्मक समाजको बाहुल्यता रहेको देखिन्छ । जसका कारण यहाँका धेरै जसो समाजमा महिलाहरु पछिपरेका थिए । तर बढ्दो शहरीकरण र आधुनिकीकरणले महिलाहरु प्रतिको दृष्टिकोण र व्यवहारमा परिवर्तन ल्याएको देखिएको छ । यहाँ राष्ट्रिय सूचना आयोगमा प्रशिक्षार्थी भएर काम गरेकाले त्यसमा सीमित भएर नेपालमा सूचनाको हकको उपयोगमा महिलाको चासोको विषयलाई एक अध्ययनको क्षेत्र बनाईएको हो ।

देशमा अहिलेको परिवेशमा महिलाहरु आफ्नो सूचनाको हक अधिकार उपयोग गर्न किन वञ्चित छन् त ? भन्ने अहम् प्रश्न खडा भएको देखिएको छ । त्यसैले महिला शिक्षित तथा चेतनशिल भए मात्र देशको विकासले गति लिन सक्छ । महिलाहरुलाई जनचेतनामूलक कार्यक्रम सरकारी निकाय बाटै अगि बढाउनु पर्दछ भन्ने कुरा बुझियो । अर्को कुरा के देखियो भने सूचना माग्ने तथा सूचना उपलब्ध गराउने प्रक्रियाअत्यन्तै सरल र स्पष्ट हुनुपर्दछ, ताकी गाउँ गाउँका मानिसहरुले सरलता र स्पष्टताका साथ बुझ्न सकियोस भन्ने पाईयो ।

त्यसैले सूचनाको हक, उपयोग र अधिकारबाट सबै नागरिक तथा विशेषरूपमा महिलालाई मध्यनजर राख्दै जनचेतना मूलक कार्यक्रम गर्नुपर्छ, सूचनाको अधिकार यस्तो प्रभावकारी औजार हो, जसले राज्यद्वारा वञ्चितमा पारीएका समुदायलाई विकासको मूलप्रवाहमा समाहित गरी उनिहरुको जीवनस्तरमा सकारात्मकप्रभाव पार्न सकिन्छ भन्ने तथ्य फेला पारियो । यदि पिछडिएको समुदायलाई सूचनाको हक, उपयोग र अधिकारबाट वञ्चित गरियो भने उनिहरुको अवस्था अझै दयनिय हुन जाने तथा सार्वजनिक निति निर्माणमा उनिहरुको नियन्त्रण गुम्न जाने हुन सक्छ, जसले गर्दा राष्ट्र नै भन्न अविकसित अवस्थामा जान सक्ने देखियो ।

हाम्रो जस्तो अल्पविकसित मुलुकमा सूचनाको हकमा सिमित पहुँचको कारण दुःख पाएका सिमान्तकृत समुदायमा महिलाकै बाहुल्यता रहेको देखियो । यसको मुख्य कारण अशिक्षा, गरिबी, परिवारको बोझ, हिंसा र सामाजिक गतिविधिमा महिलाको गुणस्तरीय सहभागिता नहुनुलाई मान्न सकिन्छ र सूचनाको प्रयोगबाट यी सबै चुनौतिलाई समाधान गर्न सकिने करामा राज्यको ध्यान पुग्न सकेको छैन भन्ने कुरा थाहा पाईयो ।

६.२ निष्कर्ष

यस अध्ययन क्षेत्र राष्ट्रिय सूचना आयोगमा प्रशिक्षार्थी भएर काम गरेकाले त्यसमा सीमित भएर नेपालमा सूचनाको हकको उपयोगमा महिलाको चासोको विषयलाई एक अध्ययनको क्षेत्र बनाईएको हो । राष्ट्रिय सूचना आयोगमा प्रशिक्षार्थी भई काम गर्दा विभिन्न मन्त्रालय, विभाग र विभिन्न संघ-संस्थाहरुको अनुगमन गरियो तथा यस क्रममा नेपालमा सूचनाको हकको उपयोगमा महिलाको चासो निकै कम पाईएको हुदाँ यो अध्ययन महिलाहरुको सशक्तिकरणमा सानै भएपनि सहयोग पुग्ने देखिएकाले यस विषयलाई अध्ययनको क्षेत्र बनाइएको हो । अर्कोतर्फ अध्ययनको लागी यो विषयवस्तु रोज्नुमा शोधकर्ताको अभिरुचिको विषय भएको र यसै क्षेत्रमा भविष्यमा वृत्ति विकास गर्न पनि देखेको छु । आफू माथि विभिन्न शोषण हुँदा पनि महिला किन सूचनाको हक अधिकार प्रयोग गरी आफ्नो हक, अधिकार माग्न र उपलब्ध अवसरहरुको उपयोग गर्न किन पछि परिरहेकै छैन भन्ने विषय अहिले नेपालको सन्दर्भमा जल्दोबल्दो समस्याका रुपमा रहेको र आफू पनि नेपालकै चेलिबेटी भएका कारण यस अनुसन्धानलाई अर्थपूर्ण बनाउन यो विषयवस्तुलाई अध्ययनको क्षेत्र बनाइएको थियो । नेपालमा सूचना खोज्ने पक्ष ज्यादै कमजोर छ भने सूचना उपलब्ध गराउनुपर्ने दायित्व प्रति सरकार र सार्वजनिक निकायहरु उदासीन रहेको पाईयो । यस अवस्थालाई तोड्न तथा सूचनाको हकका बारेमा सर्वसाधारण नागरिकहरु र त्यसमा पनि विशेष महिलाहरुलाई सुसूचित गराउने उद्देश्यका साथ राष्ट्रिय सूचना आयोग पनि अगाडी बढीरहेको पाईयो ।

समग्रमा भन्नु पर्दा हाम्रो समाजको पितृसत्तात्मक सामाजिक व्यवस्थामा देखिएको लैङ्गिक विभेद तथा महिलाहरु प्रतिको विभेद पूर्ण सामाजिक धारणा तथा व्यवहार परिवर्तन हुदै गएको पनि देखियो संसारभरका महिलाहरु पनि संयुक्त राष्ट्र संघको केन्द्रिय कार्यालय न्यूयोर्कमा भेला भएका महिलाहरुको विषयमा ज्ञाता र सरोकार राख्नेहरुको जमघट देख्दा विश्व एउटा गाउँ बनेको

तथ्यलाई चरितार्थ गरिरहेभै प्रतित हरन्थ्यो । यसरी अहिले देशमा महिला राष्ट्रपति भएकोमा पनि महिलाको स्तर बढ्दो महसुस र अवसर पाए महिला पछि हट्दैनन् भन्ने कुरा कोसेढुङ्गा सावित भएको देखियो ।

हामीले महिला सरोकारका क्षेत्रमा महत्वपूर्ण उपलब्धि हात पारे पनि केही चुनौति भने पहाड बनेर उभिएका छन् । महिला र बालिका विरुद्ध हुने घरेलु हिंसा, सामाजिक- सांस्कृतिक कुरीति, पितृसत्तात्मक मूल्यमान्यता र सोचजस्ता चुनौति समानुपातिक समाज निर्माणमा छेकवार हालेका छन् । महिलाको समस्या जस्तो लागे पनि त्यो परिवार, समाज र सिङ्गै देशको समस्या हो । यसको निदानका लागी पनि राज्य नै अग्रसर हुनुपर्दछ, भन्ने देखियो ।

सन्दर्भ सुचि (References)

- बाँस्कोटा, कृष्णहरी (२०७१), सूचना अधिकार, वर्ष २, २०७१ साल मंसिर,
राष्ट्रिय सूचना आयोग ।
- पन्त,श्रीराम (२०७०), सूचना अधिकार,वर्ष १,
राष्ट्रिय सूचना आयोग ।
- शर्मा,शान्तिराम (२०७१), सूचना अधिकार, वर्ष
राष्ट्रिय सूचना आयोग ।
- कार्की, सुशीला (२०६८) , लैङ्गिक समानता, काठमाडौं, पैरवी प्रकाशन ।
गौलौचन, सैजु – २०६९ – राष्ट्रिय सूचना आयोग ।
- महिला गतिविधि – २०५४- carter center , सूचनाको हक, पुस्तिका, प्रकाशक ।
– सूचनाको हकको लागी नागरिक अभियान, २०६७ ।
- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग , सन् २०११ Luitel,s – (2008) gender studies,
academic book center, T.U (KritipurKathmandu) .
- जोशी , २०६८
- अर्याल , रमेश RTI
- तिमिल्सना, योशोदादेवी (२०७१), राष्ट्रिय सूचना आयोग ।
- जोशी ,श्रेष्ठ, शरु (२०७२),
- वस्नेत, लालबहादुर (२०७२), राष्ट्रिय सूचना आयोग ।
- सूचनाको हक सम्बन्धि ऐन २०६४ , नियमवाली २०६५ कानून व्यवस्था समिति,
ववरमहल ।
- सूचनाको अधिकार ,(२०७२) वर्ष १, अंक १ ।
- वस्नेत, बबिता (२०७२), अध्यक्ष, मेडिया एडभोकेसिभ ग्रुप (म्याग) ।
- सूचनाको अधिकार (२०७१), वर्ष २, अङ्क २, ।
- काशीराज दाहाल, (२०६९), सूचनाको हक अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता र नेपालको अभ्यास
मीरेष्ट नेपाल , पाटनढोका, ललितपुर ।
- सुरेशप्रसाद आचार्य,(२०६९), सूचनाको हक अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता र नेपालको अभ्यास
मीरेष्ट नेपाल, पाटनढोका, ललितपुर ।

प्रश्नावली

१. सूचनाको हक भन्नाले के बुझिनेछ ?
२. सूचनाको हक बारे तपाईंले कति बुझनुहुन्छ ?
३. सूचनाको माग गर्दा तपाईंलाई आईपने समस्याहरु के के हुन ?
४. महिलाहरुलाई कस्तो हक अधिकारको आवश्यकता पर्दछ ?
५. सूचना माग गर्दा कहाँ गई गनुपर्छ भन्नेबारे तपाईंलाई जानकारी छ ?
६. तपाईंलाई जानकारी मूलक कार्यक्रमको आवश्यकता पर्छ कि पदैन ?
७. तपाईंहरुले सूचना मागको समयमा सहजै उपलब्ध भएको छ ?
८. तपाईंको घर,गाउँ,समाजमा महिला र पुरुषलाई समान व्यवहार गरिन्छ ?
९. तपाईं बसेको घर आफ्नै हो कि होईन् ?

हो- ---१

होइन- ---२

१०. तपाईंको घरपरिवारको जग्गा मध्ये कुनै जग्गा महिलाको नाममा छ कि छैन?

छ --- १

छैन --- २